

**УМАНСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
імені ПАВЛА ТИЧИНИ**

Факультет соціальної та психологічної освіти

Кафедра соціальної педагогіки та соціальної роботи

ВИПУСКНА КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА

освітній ступінь магістр

на тему:

**«СОЦІАЛЬНА ПІДТРИМКА СІМЕЙ, ЯКІ ПЕРЕБУВАЮТЬ В
СКЛАДНИХ ЖИТТЄВИХ ОБСТАВИНАХ»**

Виконала: студентка II курсу
262 групи
Спеціальності 231 Соціальна робота
Освітньо-професійна програма
Соціальна робота
Чернікова Крістіна Юріївна

Керівник: кандидат педагогічних наук,
доцент
Шевчук Оксана Миколаївна

Рецензент: кандидат педагогічних
наук, доцент
Балдинюк Олена Дмитрівна

ЗМІСТ

ВСТУП	3
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ПІДХОДИ ДО АНАЛІЗУ ЗМІСТУ ТА ОСОБЛИВОСТЕЙ СОЦІАЛЬНОЇ ПІДТРИМКИ СІМЕЙ, ЯКІ ПЕРЕБУВАЮТЬ В СКЛАДНИХ ЖИТТЄВИХ ОБСТАВИНАХ	9
1.1. Соціальна підтримка як специфічна система взаємодії соціальних суб'єктів.....	9
1.2. Організаційно-правові засади надання соціальної підтримки сім'ям, які перебувають в складних життєвих обставинах.....	23
РОЗДІЛ 2. РЕГІОНАЛЬНІ ОСОБЛИВОСТІ ОТРИМАННЯ ТА ОРГАНІЗАЦІЇ СОЦІАЛЬНОЇ ПІДТРИМКИ СІМЕЙ, ЯКІ ПЕРЕБУВАЮТЬ В СКЛАДНИХ ЖИТТЄВИХ ОБСТАВИНАХ	40
2.1. Сім'я як суб'єкт соціальної підтримки в сучасних умовах.....	40
2.2. Регіональні особливості соціальної підтримки сімей, які перебувають в складних життєвих обставинах.....	55
ВИСНОВКИ	70
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	74

ВСТУП

Актуальність дослідження. Світ характеризується динамічними змінами всіх сфер життєдіяльності людини. Постають нові ситуації, що вимагають оперативного внесення змін до звичної системи взаємодії різних соціальних суб'єктів. Виникла потреба шукати ефективні варіанти пом'якшення негативного впливу кризи як на економіку держави, а також на становище великих і малих спільнот, окремих громадян.

Сім'я належить до цієї малої групи, на життєдіяльність якої особливим чином впливають ті проблеми, які соціуму доводиться вирішувати за умов рецесії та пошуку варіантів успішного виходу із нинішньої складної економічної ситуації. Зростання безробіття, зниження рівня доходів створює великі труднощі з реалізацією її основних функцій. Знову погіршується демографічна ситуація, знижуються можливості вирішення житлової проблеми, зростає напруженість у відносинах між подружжям, батьками та дітьми.

Оскільки багатьом сім'ям важко самостійно вирішити проблемні ситуації, що виникають у їхній життєдіяльності, держава створює та розвиває систему соціального захисту, допомоги, підтримки цієї малої групи. Формуються особливі взаємодії між сім'єю та тими організаціями, які сприяють подоланню нею виниклих труднощів. У цій взаємодії сім'я може виступати у ролі об'єкта, пасивно приймаючого ту допомогу, що забезпечує її збереження, реалізацію основних функцій, і активного суб'єкта, що прагне мобілізувати всі свої ресурси задля досягнення рівня стійкого функціонування та розвитку. У зв'язку з цим актуальність представленого дослідження полягає в аналізі тих факторів, які забезпечують перехід сім'ї з об'єкта в повноправний суб'єкт взаємодії з тими організаціями, які надають їй конкретні види соціальної підтримки.

Важливою обставиною є виявлення умов, у яких соціальна підтримка стає ефективним засобом відновлення сім'єю здатності самостійно долати

різні труднощі. Коли чітко визначено критерії, на підставі яких сім'ї надається соціальний захист, допомога, або соціальна підтримка, виникає взаємодія на принципах взаємовигідного партнерства. Сім'я вміло використовує засоби для відновлення своєї самостійності у вирішенні складних життєвих ситуацій, а держава, місцева влада раціонально використовують наявні у них ресурси для постійного зростання кількості сімей, які не потребують соціальної підтримки або допомоги. Значимість вирішення цього завдання істотно зростає в умовах економічної кризи, коли, з одного боку, держава та місцева влада змушені надавати допомогу, підтримку більшій кількості сімей. З іншого боку, загострюється проблема обмеженості самих можливостей держави надавати в бажаному розмірі ту підтримку, якої потребують багато родин.

Теоретичне дослідження проблем ефективної взаємодії між різними органами влади, громадськими організаціями та сім'єю при наданні їй соціальної підтримки дозволяє не тільки підвищити її ефективність, а й раціональніше використовувати фінансові та матеріальні засоби, що виділяються для цієї роботи. Також з'являється можливість по-іншому вирішувати завдання підготовки підростаючого покоління до створення сім'ї, яка самостійно долає типові життєві труднощі, з якими вона стикається в процесі свого функціонування та розвитку.

Стан дослідженості наукової проблеми. Сім'я та ті зміни, що відбуваються в ній останні десятиліття, активно вивчаються представниками різних наук. Сім'я як особливий клієнт соціальної роботи досліджується у працях А. Аносова, О. Безпалько, А. Борисової, О. Бурлаки, М. Любецької, І. Пеші, С. Роєнко, Т. Семигіної, М. Соляник, Ф. Фоміна, Т. Цюман, О. Шевчук, Т. Яблонської та ін.

Дослідження, предметом яких стали соціальна підтримка, соціальна допомога, соціальний захист тощо як організаційно-правові форми соціального забезпечення в умовах реформування соціальної сфери в Україні, відображено у працях Н. Болотіної, О. Бурлаки, В. Буяшенко,

О. Галушко, Л. Шумної, Г. Юрчика, І. Ярошенко та ін.

Дослідження соціальної роботи з сім'ями/особами, які перебувають у складних життєвих обставинах представлено у працях С. Роєнко та О. Шевчук, у посібнику за загальною редакцією Т. Журавель та З. Кияниці тощо. Актуальною у даному напрямку є дослідження М. Соляник, в якому автор піднімає питання про сім'ї тимчасово перемішених осіб у складних життєвих обставинах як об'єкт соціальної підтримки.

Питання готовності сім'ї до отримання соціальної підтримки розглядаються А. Борисовою. Виділено як типові проблеми організації ефективної соціальної підтримки, допомоги сім'ї, так і зміни, які необхідно здійснити для підвищення ефективності соціальної роботи з різними категоріями сімей.

У праці С. Стельмах описано види профілактики складних життєвих обставин та визначено можливі заходи, що сприятимуть реалізації мети і завдань кожного виду.

Аналіз сучасної наукової літератури виявив, що проблема сутності та ефективних форм здійснення соціальної підтримки сім'ї, особливо в умовах військового стану та економічної кризи, є недостатньо розробленою і вимагає глибшого наукового осмислення з урахуванням регіональних особливостей її вирішення.

Актуальність даної проблеми, її недостатня теоретична та практична розробленість визначила вибір теми нашого дослідження: *«Соціальна підтримка сімей, які перебувають в складних життєвих обставинах»*.

Мета дослідження: вивчення соціальної підтримки сімей, які перебувають в складних життєвих обставинах як особливого виду соціальної взаємодії.

Відповідно до мети сформульовано такі **завдання дослідження:**

1. З'ясувати сутність та зміст соціальної підтримки як особливої суб'єкт-суб'єктної взаємодії.
2. Проаналізувати нормативно-правову базу соціального

обслуговування та види послуг, що надаються сім'ям, які перебувають в складних життєвих обставинах.

3. Вивчити основні фактори та умови, що забезпечують становлення сім'ї як суб'єкта соціальної підтримки з боку державних установ.

4. Дослідити регіональні особливості соціальної підтримки сімей, які перебувають в складних життєвих обставинах.

Об'єкт дослідження – взаємодія держави, місцевої влади та сімей, які перебувають в складних життєвих обставинах, при наданні їй соціальної підтримки.

Предмет дослідження – соціальна підтримка як організаційно-правова форма соціального забезпечення.

Відповідно до мети і задач дослідження використано загальні і спеціальні **методи наукового пізнання** правових явищ, що забезпечило об'єктивність, усебічність і повноту отриманих результатів. Діалектичний метод сприяв розгляду соціальної підтримки як складноструктурованого явища, що перебуває в постійному розвитку і взаємодії з іншими організаційно-правовими формами соціального забезпечення. Метод класифікації став у нагоді при характеристиці видового розмаїття соціальних послуг. Статистичний метод, аналіз та синтез документів Первомайського центру соціальних служб (м. Первомайськ Миколаївська область) дав змогу окреслити діяльність Центру та надану допомогу сім'ям, які перебувають в складних життєвих обставинах.

Експериментальна база дослідження. Первомайський центр соціальних служб м. Первомайськ Миколаївська область.

Теоретичне значення одержаних результатів полягає у можливості використання її результатів, по-перше, у розумінні самої сутності соціальної підтримки та виділення системи показників, за наявності яких можливе її ефективне використання для підвищення рівня самостійності сім'ї у подоланні складних життєвих обставин, що виникають у неї. По-друге, у

виявленні оптимальних варіантів організації взаємодії державних та місцевих органів влади з сім'єю при наданні їй різних видів соціальної підтримки.

Практичне значення одержаних результатів полягає в тому, що, по-перше, одержані результати магістерської роботи можуть бути використані адміністрацією установ соціального захисту населення, соціальними працівниками, психологами для організації діяльності. По-друге, досвід вирішення актуальних проблем підвищення ефективності соціальної підтримки сім'ї Первомайського центру соціальних служб (м. Первомайськ Миколаївська область) може бути корисний для діяльності соціальних агенцій нашої країни.

Апробація результатів дослідження. Положення і висновки дослідження обговорювалися на засіданнях кафедри соціальної педагогіки та соціальної роботи Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини.

Матеріали дослідження доповідалися на всеукраїнських та регіональних наукових конференціях і семінарах: II-й Всеукраїнській студентській науково-практичній онлайн-конференції «Проблеми та перспективи соціальної роботи та психології в умовах війни» (2 березня 2023 р., м. Умань); Всеукраїнській науково-практичній конференції «Актуальні проблеми підготовки фахівців соціальної сфери» (21 квітня 2023 р., м. Умань); Всеукраїнському науково-практичному семінарі «Соціальна реабілітація кризь призму міждисциплінарності» (12 травня 2023 р., м. Умань); Всеукраїнській науково-практичній конференції «Актуальні проблеми соціальної педагогіки та соціальної роботи» (12 жовтня 2023 р., м. Умань); Всеукраїнській науково-практичній конференції «Педагогічне краєзнавство кризь призму історико-культурних явищ та процесів в Україні» (21 листопада 2023 р., м. Умань).

Публікації. Результати дослідження висвітлені у двох публікаціях автора: «Соціальна підтримка сімей, які перебувають в складних життєвих обставинах» та «Соціальна підтримка як специфічна система взаємодії

соціальних суб'єктів».

Основні положення кваліфікаційної роботи відображенні в збірнику тез «Актуальні проблеми підготовки фахівців соціальної сфери» за матеріалами Всеукраїнської науково-практичної конференції «Актуальні проблеми підготовки фахівців соціальної сфери» (21 квітня 2023 р., м. Умань) та збірнику тез «Актуальні проблеми соціальної педагогіки та соціальної роботи» за матеріалами Всеукраїнської науково-практичної конференції «Актуальні проблеми соціальної педагогіки та соціальної роботи» (12 жовтня 2023 р., м. Умань).

Структура дослідження. Кваліфікаційна робота складається зі вступу, двох розділів, висновків, списку використаних джерел із 74 найменувань. Повний обсяг випускної кваліфікаційної роботи – 83 сторінки: основний текст – 71 сторінка.

РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ПІДХОДИ ДО АНАЛІЗУ ЗМІСТУ ТА ОСОБЛИВОСТЕЙ СОЦІАЛЬНОЇ ПІДТРИМКИ СІМЕЙ, ЯКІ ПЕРЕБУВАЮТЬ В СКЛАДНИХ ЖИТТЄВИХ ОБСТАВИНАХ

1.1. Соціальна підтримка як специфічна система взаємодії соціальних суб'єктів

Проведене комплексне дослідження змісту, основних протиріч соціальної підтримки сім'ї як особливого виду взаємодії цієї малої групи з державою, місцевою владою, громадськими організаціями та особами виявило низку теоретичних та практичних проблем її трактування та здійснення. Поки що відсутнє у самій теорії соціальної роботи чітке розуміння суттєвих відмінностей у змісті, спрямованості та кінцевих результатах таких видів соціальних взаємодій, як захист, допомога, підтримка сім'ї. Не розроблені конкретні показники, на основі яких визначають необхідність використання того чи іншого виду взаємодії соціуму з сім'єю для вирішення тих життєвих ситуацій, в яких опинилися подружжя, батьки та діти.

Тому перед нами постає завдання проаналізувати й виділити загальне та особливе між поняттями «захист», «допомога», «підтримка».

Захист – це активні дії з охорони життя, здоров'я суб'єктів за наявності реальних загроз з боку різних природних та соціальних факторів. Захист як особливий вид діяльності передбачає наявність трьох сторін, що взаємодіють між собою. Першою стороною виступає небезпека, її носій. Другою стороною є суб'єкт, який не має змоги самостійно себе захистити. Третьою є суб'єкт, який бере на себе обов'язок захисту слабких, не здатних самостійно протистояти небезпеці. Сильний суб'єкт ставитиме себе між носієм небезпеки і суб'єктом, якого потрібно захистити. Суб'єкт, якого потрібно захистити, часто виступає в ролі пасивного учасника, який сподівається на

збереження себе завдяки активності, безстрашності суб'єкта, що чинитиме опір.

У Конституції України (стаття 46) [30] зазначено, що громадяни мають право на соціальний захист, що включає право на забезпечення їх у разі повної, часткової або тимчасової втрати працездатності, втрати годувальника, безробіття з незалежних від них обставин, а також у старості та в інших випадках, передбачених законом.

Це право гарантується загальнообов'язковим державним соціальним страхуванням за рахунок страхових внесків громадян, підприємств, установ і організацій, а також бюджетних та інших джерел соціального забезпечення; створенням мережі державних, комунальних, приватних закладів для догляду за непрацездатними.

Пенсії, інші види соціальних виплат та допомоги, що є основним джерелом існування, мають забезпечувати рівень життя, не нижчий від прожиткового мінімуму, встановленого законом [30].

Право громадянина на соціальний захист визначене в Конституції України і включає право на соціальне забезпечення у передбачених частиною першою статті 46 Конституції України випадках, а саме: повної втрати працездатності; часткової втрати працездатності; тимчасової втрати працездатності; втрати годувальника; безробіття з незалежних від громадянина обставин; у старості, тобто досягнення пенсійного віку, визначеного законом.

Конституція України виокремлює й інші категорії громадян України, які потребують додаткових гарантій держави, зокрема гарантій соціального захисту. До них насамперед належать громадяни, які відповідно до статті 17 Конституції України перебувають на службі в органах, що забезпечують суверенітет і територіальну цілісність України, її економічну та інформаційну безпеку [30].

На офіційному вебсайті Конституційного Суду України, у рубриці 4.4.6. Право на соціальний захист, зазначається: «... право громадян на

соціальний захист не залежить від досягнення ними певного віку «...» Таке право гарантується всім громадянам, які його потребують, незалежно від того, до якої вікової категорії вони належать. Не пов'язується з досягненням певного віку за змістом статті 46 Конституції України і складова частина цього права – право громадян на пенсійне забезпечення. «...» До того ж, право на соціальний захист громадян у старості не обмежується тільки пенсійним забезпеченням, а й включає інші види передбаченої законом допомоги» [44].

Це означає, що держава взяла на себе зобов'язання піклуватися про кожного громадянина у разі настання одного з цих випадків та надавати йому постійні соціальні виплати (соціальну допомогу), які мають систематично виплачуватися протягом певних періодів, визначених законом, та у розмірі, який не може бути нижчим від прожиткового мінімуму, встановленого законом для відповідної категорії осіб, за умови, що пенсія чи інший вид соціальних виплат або соціальної допомоги є основним джерелом існування такої особи.

У всіх зазначених випадках держава не може відмовитися від взятих на себе зобов'язань та скасувати жоден із цих видів соціального забезпечення, оскільки кожний із них передбачений Конституцією України.

Водночас Конституційний Суд України зазначив, що «інші складові права на соціальний захист, не конкретизовані в частині першій статті 46 Основного Закону України або в інших його статтях, визначає Верховна Рада України шляхом ухвалення законів, тому вона може змінити, скасувати або поновити їх при формуванні соціальної політики держави за умови дотримання конституційних норм та принципів» (абзац четвертий пункту 5 мотивувальної частини Рішення від 7 листопада 2018 року N 9-р/2018) [44].

Тобто в інших випадках, не передбачених у Конституції України, законодавець може встановлювати та змінювати види, форми соціальної допомоги. Держава має широкий обсяг дискреційних повноважень щодо запровадження чи зміни одноразової грошової допомоги як одного з видів

соціальних виплат, що не визначені та не конкретизовані у Конституції України [49].

Також поняття соціального захисту можна зустріти й у положеннях національного законодавства. Наприклад, Закон України «Про органи і служби у справах дітей та спеціальні установи для дітей» від 24.01.1995 № 20/95-ВР визначає соціальний захист як комплекс заходів і засобів соціально-економічного та правового характеру, здійснення яких покладається на уповноважених суб'єктів, щодо забезпечення прав дітей на життя, розвиток, виховання, освіти, медичне обслуговування, надання матеріальної підтримки [20].

Поняття «соціальний захист» у вузькому розумінні означає таку взаємодію між суб'єктами, коли один із них опиняється в ситуації загрози життю, здоров'ю, а інший бере на себе зобов'язання активно боротися з цією загрозою. Підсумком має стати досягнення такого положення, коли суб'єкт, що захищається, відновлює власну здатність до подолання небезпеки, або, не маючи такої можливості, протягом тривалого часу залишається в положенні пасивного приймаючого захист.

У Тлумачному словнику української мови «захищати» означає обороняти, охороняти кого-небудь від нападу, замаху, удару, ворожих, небезпечних та інших дій; оберігати, загороджувати, укривати кого-, що-небудь, від чогось шкідливого, небажаного, небезпечного; пильно стежити за недоторканістю чого-небудь і багато робити для цього; тощо [54].

Отже, захист виникає в разі загрози настання небезпечних, загрозливих ситуацій, які можуть тим чи іншим чином нашкодити людині, порушити її права, а також у разі настання негативних наслідків з метою їх подолання й усунення. Проте більшість учених у сфері соціального забезпечення висловлює іншу думку щодо цієї проблеми.

Так, О. Бурлака зазначає, що соціальний захист передбачає гарантії щодо охорони праці, здоров'я, навколишнього природного середовища, оплати праці та інші заходи, необхідні для нормальної життєдіяльності

людини й функціонування держави [5, с. 124].

Існують різні теоретико-методологічні підходи до визначення поняття «соціальний захист». Так, наприклад, В. Скуратівський, О. Палій, Е. Лібанова [53, с.104] і П. Шевчук [70, с. 37], визначають соціальний захист через комплекс організаційно-правових та економічних заходів.

У свою чергу, К. Мельник під соціальним захистом пропонує розуміти обов'язок суспільства, який реалізує держава, щодо утримання конкретної категорії громадян в особливих випадках та особливими засобами за рахунок суспільства [38, с. 56]. Н. Болотіна соціальний захист трактує як сукупність економічних і правових гарантій, що забезпечують додержання найважливіших соціальних прав громадян, досягнення соціально прийняттого рівня життя [3, с. 36]. І. Ярошенко визначає «соціальний захист» як діяльність держави, що здійснюється в рамках державного управління та спрямована на запобігання ситуаціям соціального ризику в нормальному житті особи, що забезпечує підтримання оптимальних умов життя, і закріплена в системі правових норм щодо регулювання суспільних відносин, які складаються під час задоволення потреб особи в належному матеріальному забезпеченні зі спеціальних фондів через індивідуальну форму розподілу, замість оплати праці чи як доповнення до неї у випадках, передбачених 126 11/2019 Трудове право законодавством, у розмірі не нижчому від гарантованого державою мінімального рівня [74, с. 24].

Система соціального захисту – комплекс, політика, в основному спрямована на дотримання прав людини (соціальних та інших); забезпечення соціальних гарантій, гідного життя (якості життя) людини або окремих груп населення, задоволення потреб; підтримку доходів населення в особливих ситуаціях, створення умов самореалізації тощо. У такому контексті об'єктом соціального захисту, зрештою, є людина, зокрема її матеріальне або суспільне становище, незалежно від її статі, віку, національності тощо, а також різні групи і спільності.

У дослідженні О. Бурлаки зазначається, що соціальний захист є

поняттям, що спрямоване на забезпечення основних соціальних прав не тільки осіб, які перебувають у важких життєвих обставинах і які піддані соціальному ризику, а й усього населення. А отже, зміст соціального захисту представлений системою не тільки соціальних, а й інших видів заходів, спрямованих на забезпечення належного рівня життя громадян [5, с. 125].

Базовий соціальний захист, за стандартами Міжнародної організації праці, – це визначені на національному рівні набори базових гарантій соціального забезпечення, які передбачають захист особи, спрямований на запобігання або пом'якшення бідності, уразливості та соціальної ізоляції. Одним із видів мінімального соціального захисту є соціальна допомога [9].

Аналізуючи сутність поняття «соціальна допомога» ми зазначаємо, що дії, що позначаються терміном «допомога», виникають між як мінімум двома суб'єктами, один з яких не обов'язково має якусь загрозу, але не може з різних причин самостійно відновити колишнє своє становище або освоїти нові вимоги громадського життя. Допомога характеризується тим, що суб'єкт, що потребує її, виконує активну роль, виступаючи як замовник тих послуг, предметів, дій, які дозволяють йому поступово подолати складну життєву ситуацію. Інший суб'єкт повинен мати у наявності необхідні для ослабленого суб'єкта кошти відновлення його функціонування та розвитку.

Поняття «соціальна допомога», на думку В. Буяшенка, зосереджує увагу на глибинній сутності людини та її соціальних зв'язках, соціальному прогнозі, моделюванні соціальних процесів та їх розвитку, що надає можливість виявлення оптимальних шляхів вирішення соціальних суперечностей та конфліктів не тільки на макро-, а й на мікрорівні. Як суспільне явище, соціальна допомога є своєрідною моделлю підтримки, яку суспільство реалізує у конкретний історичний період відповідно до особливостей національно-культурного та соціально-політичного розвитку. Окрім того, соціальна допомога у своєму функціональному аспекті при рішенні певних проблем виходить за межі державності й не визнає кордонів (наприклад, проблеми СНІДу, наркотичної залежності та ін.), що набуває

особливого значення у зв'язку з глобалізаційними змінами, оскільки вона виконує найважливішу для людини функцію стабілізації та гармонізації основ її життєдіяльності. Іншими словами, це механізм спрямований на рішення соціальних, економічних та психологічних проблем у суспільстві, на створення умов, сприятливих для відновлення і покращення здатності людей до соціального функціонування. Фактично соціальна допомога – це механізм самоконтролю соціального, спрямований на рішення різноманітних конфліктів, суперечок та зсувів, що виникають у просторі його існування. Сучасна соціальна допомога виходить з того, щоб людина, якій вона надається, змогла б обходитися без цієї соціальної допомоги. Втілення цієї ідеї в життя вимагає не тільки чітких законів і відповідних матеріальних ресурсів, необхідна також спеціальна система індивідуалізованої допомоги тим людям, які з тих чи інших причин не вписуються у сучасне суспільство, залишаються за бортом [6].

У своєму дослідженні О. Галушко, сферу правовідносин надання соціальної допомоги, визначає через сутність основного поняття «соціальна допомога». Зміст виплати – об'єкту правовідносин, проаналізовано у твердженнях науковців, які сформувавши сучасну теорію соціальної допомоги як складової конституційного права особи на соціальний захист. Так, характеризуючи соціальні допомоги як вид соціального захисту, вчені акцентують увагу на правовій підставі надання виплати – настання соціального ризику, що зумовлює об'єктивно-індивідуальну потребу особи, вагомість якої підкреслює Європейський комітет з соціальних прав. Співвідносно до потреби, зумовленої соціальним ризиком, у законодавстві визначено мету кожної із таких виплат, а саме: компенсація додаткових витрат особи соціального характеру, компенсація втраченого трудового доходу, надання соціальної підтримки, матеріальне забезпечення тощо. Ми (О. Галушко) поділяємо науковий підхід, що лише ті грошові кошти, які надаються особі з метою її соціальної підтримки за рахунок бюджетних коштів, є соціальними допомогамі. Натомість, всі інші є соціальними

страховими виплатами, конституційною гарантією яких є загальнообов'язкове державне соціальне страхування за рахунок страхових внесків фізичних та юридичних осіб. Перегляд теорії допомог як виду соціального захисту через розмежування страхових соціальних виплат та бюджетних соціальних допомог сприятиме виробленню чітких критеріїв та стандартів реалізації принципу гідного рівня соціального забезпечення особи, зокрема і через розмежування мінімального доходу особи – межі бідності та прожиткового мінімуму як базового державного соціального стандарту [9, с. 322; 72].

На сайті Міністерства соціальної політики України зазначається, що є такі види державної соціальної допомоги: державна соціальна допомога особам, які не мають права на пенсію, та особам з інвалідністю; державна соціальна допомога на догляд.

На державну соціальну допомогу особам, які не мають права на пенсію, та особам з інвалідністю мають право: особа, яка досягла вищезазначеного віку та не мають права на пенсію; дитина померлого годувальника (у тому числі народжена до спливу 10 місяців з дня смерті годувальника), який на день смерті не мав страхового стажу, необхідного для призначення пенсії для особи з інвалідністю III групи (далі – дитина померлого годувальника); особа з інвалідністю, яка не має права на пенсію по інвалідності або державну допомогу у зв'язку з інвалідністю та постійно проживає на території України; іноземці та особи без громадянства, які переселилися з інших держав на постійне проживання в Україну, та особи, що набули статусу біженця (на тих же умовах, що і громадяни України).

Крім того, слід ураховувати, що державна соціальна допомога призначається якщо особа є малозабезпеченою. До малозабезпечених осіб, що мають право на державну соціальну допомогу особам, які не мають права на пенсію, та інвалідам, належать особи, середньомісячний сукупний дохід яких за останні шість календарних місяців або два квартали, що передують місяцю звернення за призначенням допомоги, не перевищує прожитковий

мінімум, визначений для осіб, які втратили працездатність.

Особам, які одержують пенсію по інвалідності, державну соціальну допомогу інвалідам з дитинства (чи мають право на їх призначення), за бажанням замість зазначених виплат може бути призначена соціальна допомога відповідно до Закону України «Про державну соціальну допомогу особам, які не мають права на пенсію, та інвалідам». Якщо особа з інвалідністю з дитинства або дитина з інвалідністю має право на державну соціальну допомогу дитині померлого годувальника відповідно до Закону України «Про державну соціальну допомогу особам, які не мають права на пенсію, та особам з інвалідністю» і державну соціальну допомогу відповідно до Закону України «Про державну соціальну допомогу особам з інвалідністю з дитинства та дітям з інвалідністю», ці виплати призначаються одночасно.

Для визначення права на соціальну допомогу застосовується прожитковий мінімум для осіб, які втратили працездатність, встановлений на дату звернення за допомогою законом на відповідний рік. У разі збільшення прожиткового мінімуму перерахунок соціальної допомоги здійснюється з дати, з якої встановлений новий розмір прожиткового мінімуму (або рівня забезпечення прожиткового мінімуму – у випадках, встановлених законом) [10].

Чинне українське законодавства містить термін «соціальні допомоги» або «державні допомоги» та використовує їх для позначення грошових коштів, які отримують особи за рахунок Державного бюджету з підстав та на умовах, вичерпно визначених у таких Законах України (за О. Галушко [9, с. 322]), як: «Про державну соціальну допомогу особам з інвалідністю з дитинства та дітям з інвалідністю» [16]; «Про державну соціальну допомогу особам, які не мають права на пенсію, та особам з інвалідністю» [17]; «Про державну допомогу сім'ям з дітьми» [14]; «Про забезпечення організаційно-правових умов соціального захисту дітей-сиріт, дітей позбавлених батьківського піклування» [18]; «Про державну соціальну допомогу малозабезпеченим сім'ям» [15]; «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо

переміщених осіб» [19].

Часом у нормах Законів України соціальна виплата має іншу назву, хоча за правовими ознаками відповідає природі соціальної допомоги і є такою за правовою сутністю. Наведемо приклади: 1) одноразова компенсація за шкоду, заподіяну здоров'ю та щомісячна компенсація на кожного непрацездатного члена сім'ї, що втратив годувальника внаслідок Чорнобильської катастрофи (ст.ст. 48, 52 Закону України «Про статус і соціальний захист громадян, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи») [25]; 2) щомісячна грошова компенсація витрат на автомобільне паливо особам, які мають особливі трудові заслуги перед Батьківщиною (ст. 9 Закону України «Про основні засади соціального захисту ветеранів праці та інших громадян похилого віку в Україні» [21]) тощо.

Правовими підставами отримання соціальних допомог українське законодавство визначає такі складні життєві обставини, як: інвалідність, інвалідність з дитинства, інвалідність внаслідок психічного захворювання [22]; відсутність права на пенсію в системі загальнообов'язкового державного пенсійного страхування; сирітство чи позбавлення батьківського піклування, малозабезпеченість, визнаний державою правовий статус суб'єкта права на допомогу тощо [9, с. 322].

Соціальна допомога спрямована на вирішення більш складних, у порівнянні із соціальним захистом, завдань. Потрібно як забезпечити виживання певної спільності, індивідів, а також створити змогу активної діяльності з досягнення ними бажаного рівня самостійного відтворення і саморозвитку. Отримуючий допомогу виступає насамперед як споживач товарів, послуг, що надаються. Якщо взаємодія обмежується лише цим, період отримання допомоги може бути дуже великим. Соціальна допомога є двофазний процес. На першому етапі «слабкий» суб'єкт переважно споживає те, що дає йому сильніший, а на другому потрібні спільні дії суб'єктів, спрямовані на постійне зростання активності того, хто долає складну життєву

ситуацію.

Тоді поступово скорочуються обсяги допомоги, змінюється її зміст. Допомога ззовні замінюється на самодопомогу. Логіка цього процесу має задавати спрямованість діяльності тих організацій, які здійснюють соціальну допомогу різним спільнотам та індивідам.

За визначенням Л. Шумної, соціальна підтримка – це організаційно-правова форма соціального забезпечення, що полягає в повному або частковому поновленні у фізичних осіб або окремих соціальних груп, які перебувають у складних життєвих обставинах і не можуть самостійно їх подолати, здатності піклуватися про своє особисте життя і брати участь у суспільному житті шляхом безоплатного надання соціальних послуг і матеріальної допомоги в передбачених законодавством формах.

Виходячи із цього загальною метою соціальної підтримки потрібно визнати повне або часткове поновлення у фізичних осіб або окремих соціальних груп здатності піклуватися про себе особисто і брати участь у суспільному житті. Ця загальна мета конкретизується залежно від виду й форми соціальної підтримки [71].

А. Борисова зазначає, що сучасна система соціальної підтримки має на меті: по-перше, регулювання правових, економічних та соціальних стосунків сім'ї та кожного її члена із суспільством; по-друге, надання сім'ї чи окремому її члену необхідної, завчасної підтримки і допомоги у вирішенні проблем, що необхідно в контексті подальшого становлення сім'ї, її гідного утвердження в соціумі; по-третє, розвиток та відновлення взаємовигідних відносин між особами чи сім'ями, які співіснують у соціумі, з метою поліпшення якості життя кожного із них [4, с. 101].

З урахуванням природи функцій соціальної підтримки їх доречно поділяти на 2 самостійні групи (за Л. Шумною):

1) сутнісно-діяльнісні, що охоплюють такі функції:

а) захисну, яка виявляється в тому, що права особи щодо надання їй підтримки гарантуються, забезпечуються й охороняються державою;

б) економічну, що передбачає задоволення матеріальних інтересів осіб, які знаходяться у складних життєвих умовах, і реалізується шляхом надання їм натуральної чи грошової допомоги, допомоги у виді одноразових компенсацій і матеріальних соціально-побутових соціальних послуг;

в) реабілітаційну, яка має на меті забезпечити особі можливості швидко відновити здатність жити і працювати у звичайних умовах;

г) адаптаційну, що полягає в допомозі особі в аналізі життєвої ситуації, у визначенні основних проблем і способів їх вирішення, а також у залученні її отримувача до вирішення власної складної життєвої ситуації шляхом формування й розвитку соціальних навичок і вмінь;

2) попереджувально-гуманістичні, що об'єднують:

а) ідеологічну, яка спрямовує дії держави та її органів на підвищення рівня добробуту населення й особливо уразливих його категорій;

б) профілактичну, що виявляється у створенні організаційно-правового механізму попередження попадання громадян у складні життєві ситуації;

в) патронажну, спрямовану на здійснення соціальної опіки й супроводу соціально незахищених верств населення з метою подолання ними складних життєвих обставин і збереження або підвищення їх соціального статусу [71].

Суттєві ознаки категорії «соціальна підтримка» (за Л. Шумною):

а) соціальна підтримка виступає організаційно-правовою формою соціального забезпечення;

б) основна мета її надання – повне або часткове поновлення у фізичних осіб або окремих соціальних груп здатності піклуватися про своє особисте життя і брати участь у житті суспільному;

в) суб'єкти-отримувачі – фізичні особи (громадяни України, іноземці й особи без громадянства, які проживають в Україні на законних підставах) або окремі соціальні групи, які перебувають у складних життєвих обставинах і не можуть самотійно їх подолати;

г) підстава її надання – перебування суб'єкта-отримувача у складних життєвих обставинах;

д) суб'єкти-надавачі – підприємства, установи, організації й заклади незалежно від форми власності й господарювання, а також фізичні особи;

е) соціальна підтримка здійснюється для суб'єкта-отримувача на безоплатній основі за рахунок коштів Державного й місцевих бюджетів, спеціальних фондів, коштів підприємств, установ та організацій, коштів благодійної допомоги (пожертвувань) та інших джерел, передбачених законодавством;

є) видами її надання є соціальні послуги й матеріальна допомога;

ж) така підтримка надається в передбачених законодавством формах [71].

Найважливіша особливість соціальної підтримки, яка відрізняє цей вид соціальної взаємодії від соціального захисту та допомоги, полягає в тому, що вона характеризується активністю суб'єкта, спрямованою на самостійне подолання складної життєвої ситуації. Він намагається використати наявні в нього ресурси, що дозволяє йому не опинитися в положенні, коли потрібно від когось захищатися чи просити допомоги. Однак, коли самостійні зусилля не дають бажаного результату, тоді виникає потреба у отриманні коштів від інших суб'єктів, які використовують наявні в них можливості для успішного подолання труднощів, що виникли в ослабленого суб'єкта. Відбувається поєднання активності двох суб'єктів, які діють у одному напрямі. Метою такої діяльності стає забезпечення через певний час повної самостійності суб'єкта, який отримує соціальну підтримку.

Соціальна підтримка повинна обов'язково включати розвиток і саморозвиток того суб'єкта, який її отримує. У цьому полягає одна з істотних відмінностей цього виду взаємодії від тих, які визначаються поняттями «соціальний захист і допомога».

Вони можуть бути спрямовані лише на досягнення колишнього рівня існування за допомогою інших суб'єктів. Соціальна підтримка тоді має сенс, коли спрямована на придбання людиною нових знань, умінь, здібностей, які забезпечують такий рівень самостійності у подоланні різноманітних важких

ситуацій, коли вже не потрібне звернення до інших суб'єктів. Відбувається процес соціальної реабілітації сім'ї, що дозволяє їй успішно справлятися з проблемами, що виникають. Таким чином, соціальна підтримка є такою взаємодією соціальних суб'єктів, коли один з них, проявляючи власну активність у подоланні труднощів, отримує допомогу від інших суб'єктів для прискорення процесу соціальної реабілітації, пов'язаної з відновленням самостійності у своєму функціонуванні та розвитку.

Такий підхід до трактування особливостей соціальної підтримки дозволяє з'ясувати, які характеристики повинен мати той суб'єкт, який отримує соціальну підтримку. Насамперед, його діяльність має визначатися особливими потребами, які спонукають до самостійного пошуку варіантів подолання кризової ситуації. Це потреби розвитку та саморозвитку, що формують орієнтації та установки на освоєння нових способів дій у кризовій ситуації. Наступним показником готовності суб'єкта до взаємодії на засадах соціальної підтримки є наявність навичок самоорганізації, які дозволяють набути вмінь, необхідних для того, щоб ефективно скористатися соціальною підтримкою.

До суб'єкта, який надає підтримку, також ставляться особливі вимоги. Він повинен, по-перше, оцінити рівень готовності претендента на її отримання вміло скористатися додатковими засобами для відновлення своєї самостійності. По-друге, ефективність соціальної підтримки значно зростає, якщо суб'єкт, що її надає, займається навчанням новим способам поведінки в кризовій ситуації іншого, тимчасово менш самостійного суб'єкта.

Соціальна підтримка є формою організації взаємодії різних за можливостями, силам суб'єктів, яка, будучи вчасно наданою, забезпечує можливість не витратити великі кошти надання соціальної допомоги та захисту малих і великих груп населення, окремих громадян.

1.2. Організаційно-правові засади надання соціальної підтримки сім'ям, які перебувають в складних життєвих обставинах

У житті кожної людини, суспільства та держави величезну роль відіграє сім'я.

Сім'я – одна з найбільших цінностей, створених людством за всю історію свого існування. Жодна нація, жодна культурна спільнота не обійшлася без сім'ї. У її позитивному розвитку, збереженні, зміцненні зацікавлене суспільство, держава; міцної, надійної сім'ї потребує кожна людина незалежно від віку.

Сім'я є первинним та основним осередком суспільства. Сім'ю складають особи, які спільно проживають, пов'язані спільним побутом, мають взаємні права та обов'язки. Сім'я створюється на підставі шлюбу, кровного споріднення, усиновлення, а також на інших підставах, не заборонених законом і таких, що не суперечать моральним засадам суспільства [52].

Сім'я, як первинний осередок суспільства, як спільність людей, пов'язаних подружніми стосунками, взаєминами батьків і дітей, як структура з важливими соціальними функціями, має особливе значення в житті кожної людини. Загальновідомо, що вона фокусує в собі практично всі аспекти життєдіяльності суспільства і виходить на всі рівні соціальної практики – від індивідуального до суспільно-історичного, від матеріального до духовного. Сім'я виступає важливим носієм культури та її складових: цінностей, аксіологічних орієнтацій, традицій, соціальних норм, правил поведінки тощо [65].

Сім'я, крім того, – це сильне джерело емоційних реакцій, що у сприятливому випадку забезпечує людині підтримку, прийняття, рекреацію. Будь-які зміни, що відбуваються в світі, так чи інакше впливають на інститут сім'ї, оскільки сім'я перебуває в нерозривному і постійному зв'язку з усіма компонентами нашого суспільства.

Сім'я як своєрідний осередок суспільства, мікросоціальний організм, становлячи основу будь-якої нації, регламентує її завдяки своїм соціально значущим функціям. Традиційно вважається, що до основних функцій сім'ї відносяться демографічна (збереження життя, дітонародження), економічна (створення та підтримання певної матеріальної бази для задоволення матеріальних потреб людини) та соціально-культурна (передача накопиченого соціального досвіду та культури від покоління до покоління).

Будь-які зміни, що відбуваються в світі, так чи інакше впливають на інститут сім'ї, оскільки сім'я перебуває в нерозривному і постійному зв'язку з усіма компонентами нашого суспільства.

Соціальна політика – один із найважливіших напрямів діяльності держави – державна соціальна доктрина, що визначає стратегію та цілі розвитку суспільства, а також напрямок діяльності різних недержавних інститутів. У межі соціальної політики включається досить широке коло питань життєдіяльності індивідів та суспільства. Тому соціальна політика в суспільстві має бути спрямована на підвищення свободи індивідів, на розширення можливостей їх вибору, на реалізацію потенціалу саморозвитку.

Практичне втілення соціальної політики здійснюється через соціальну роботу професіоналів, громадських та соціальних інститутів. Найважливішою метою соціальної політики є забезпечення більш повного задоволення членами суспільства своїх життєвих потреб, оскільки саме з цього приводу в першу чергу складаються соціальні відносини, і саме на цій основі відбувається соціальне відтворення суспільних груп та індивідів [58].

При цьому, коли мова йде про забезпечення життєвих потреб людей у рамках здійснення соціальної політики та забезпечення потреб сімей (осіб), які перебувають у складних життєвих обставинах, маєтись на увазі їхнє задоволення шляхом надання соціальної послуги соціального супроводу сімей (осіб), які перебувають у складних життєвих обставинах [36].

Відповідно до Закону України «Про соціальні послуги» складні життєві обставини трактуються як «обставини, що негативно впливають на життя,

стан здоров'я та розвиток особи, функціонування сім'ї, які особа/сім'я не може подолати самотійно» [23].

Чинники, що можуть зумовити складні життєві обставини:

- похилий вік;
- часткова або повна втрата рухової активності, пам'яті;
- невиліковні хвороби, хвороби, що потребують тривалого лікування;
- психічні та поведінкові розлади, у тому числі внаслідок вживання психоактивних речовин;
- інвалідність;
- бездомність;
- безробіття;
- малозабезпеченість особи;
- поведінкові розлади у дітей через розлучення батьків;
- ухилення батьками або особами, які їх замінюють, від виконання своїх обов'язків із виховання дитини;
- втрата соціальних зв'язків, у тому числі під час перебування в місцях позбавлення волі;
- жорстоке поводження з дитиною;
- насильство за ознакою статі;
- домашнє насильство;
- потрапляння в ситуацію торгівлі людьми;
- шкода, завдана пожежею, стихійним лихом, катастрофою, бойовими діями, терористичним актом, збройним конфліктом, тимчасовою окупацією [23].

Складні життєві обставини завжди характеризуються невідповідністю між тим, що людина хоче (зробити, досягти і т.п.), і тим, що вона може, опинившись в даних обставинах і маючи в своєму розпорядженні наявні власні можливості. Така неузгодженість перешкоджає досягненню спочатку поставленої мети, що тягне за собою виникнення негативних емоцій, які

служать важливим індикатором труднощів в тих чи інших обставинах для людини.

Складні життєві обставини – це обставини, які об’єктивно порушують життєдіяльність особи (інвалідність, нездатність до самообслуговування у зв’язку з похилим віком, хворобою, сирітство, бездоглядність, малозабезпеченість, безробіття, відсутність визначеного місця проживання, конфлікти і жорстоке поводження у сім’ї, самотність тощо), які вона не може подолати самотійно.

Формуються особливі взаємодії між сім’єю та тими організаціями, які сприяють подоланню нею виниклих труднощів. У цій взаємодії сім’я може виступати у ролі об’єкта, пасивно приймаючого ту допомогу, що забезпечує її збереження, реалізацію основних функцій, і активного суб’єкта, що прагне мобілізувати всі свої ресурси задля досягнення рівня стійкого функціонування та розвитку.

У сім’ї знаходять відображення всі соціальні проблеми, характерні для сучасного суспільства, тому до неї тією чи іншою мірою застосовуються всі види технологій соціальної роботи – спрямовані на соціальну реабілітацію людей з інвалідністю або дітей з інвалідністю, які надають допомогу малозабезпеченим, жінкам, військовослужбовцям тощо. Існують також специфічні технології, призначені для допомоги сім’ї як такої.

Нині, зміни у суспільстві змушують вести пошуки нових форм і методів роботи у соціальній сфері, реформувати організаційну структуру системи державного управління з метою вжиття дієвих заходів, спрямованих на ефективне забезпечення та реалізацію здійснення соціальної підтримки та надання соціальних послуг сім’ям (особам), які перебувають у складних життєвих обставинах.

Законом України «Про соціальні послуги» визначено основні організаційні та правові засади надання соціальних послуг, спрямованих на профілактику складних життєвих обставин, подолання або мінімізацію їх негативних наслідків, особам/сім’ям, які перебувають у складних життєвих

обставинах [23].

Надання соціальних послуг сім'ям здійснюється на принципах: дотримання прав людини, прав дитини та прав осіб з інвалідністю; гуманізму; забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків; поваги до честі та гідності; толерантності; законності; соціальної справедливості; доступності та відкритості; неупередженості та безпечності; добровільності; індивідуального підходу; комплексності; конфіденційності; максимальної ефективності та прозорості використання надавачами соціальних послуг бюджетних та інших коштів; забезпечення високого рівня якості соціальних послуг [23].

Основними напрямками державної політики у сфері надання соціальних послуг є:

- 1) визначення правових засад профілактики потрапляння осіб/сімей у складні життєві обставини, подолання або мінімізації негативних наслідків таких обставин;
- 2) управління системою надання соціальних послуг;
- 3) створення умов для формування та розвитку ринку соціальних послуг;
- 4) розроблення та виконання державних та місцевих цільових програм;
- 5) визначення переліку соціальних послуг;
- 6) організація надання соціальних послуг;
- 7) здійснення науково-методичного, інформаційного, кадрового забезпечення системи надання соціальних послуг;
- 8) забезпечення дотримання державних стандартів соціальних послуг;
- 9) залучення громадських об'єднань, благодійних та релігійних організацій до участі в реалізації цього Закону [23].

Основними засадами функціонування системи надання соціальних послуг є:

- 1) профілактичний характер;
- 2) відповідність соціальних послуг потребам осіб/сімей, які належать

до вразливих груп населення або перебувають у складних життєвих обставинах;

3) безперервність, послідовність надання соціальних послуг та їх різноманітність, що забезпечуються шляхом взаємодії суб'єктів системи надання соціальних послуг;

4) забезпечення державних гарантій у сфері надання соціальних послуг та демонополізації на ринку соціальних послуг;

5) рівність прав, обов'язків та відповідальності надавачів соціальних послуг державного та недержавного секторів [23].

Нині ми маємо чітко визначений перелік обставин, які класифікують сім'ї (особи), які перебувають у складних життєвих обставинах.

Зокрема, до сімей (осіб), які перебувають у складних життєвих обставинах, належать сім'ї (особи), які не можуть самотійно подолати або мінімізувати негативний вплив, зокрема, таких обставин [46]:

- жорстоке поводження з дитиною в сім'ї;
- відсутність постійного місця роботи у працездатних членів сім'ї (особи);
- відсутність житла, призначеного та придатного для проживання; відбування покарання у виді обмеження волі або позбавлення волі на певний строк, взяття під варту одного з членів сім'ї (особи), насильство в сім'ї (у тому числі щодо дитини);
- тривала хвороба, встановлена інвалідність (у тому числі дітей), вроджені вади фізичного та психічного розвитку, малозабезпеченість, безробіття одного з членів сім'ї (особи), що негативно впливає на виконання батьківських обов'язків, призводить до неналежного утримання дитини та догляду за нею;
- спосіб життя, внаслідок якого один із членів сім'ї (особа) частково або повністю не має здатності чи можливості самотійно піклуватися про особисте життя та брати участь у суспільному житті;
- ухиляння батьків від виконання обов'язків з виховання дитини;

відібрання у батьків дитини без позбавлення батьківських прав;

- стихійне лихо;
- дискримінація осіб та/або груп осіб.

До потенційних отримувачів соціальних послуг належать сім'ї:

1) членами яких є:

- одинока матір (батько);
- діти, розлучені із сім'єю, які не є громадянами України і заявили

про намір звернутися до компетентних органів із заявою про визнання біженцем;

- інваліди та діти-інваліди; особи, у тому числі діти, які постраждали від насильства, жорстокого поводження та торгівлі людьми;

- батьки, у яких діти відібрані без позбавлення батьківських прав;

- батьки, які подали заяву про розлучення або перебувають у процесі розлучення;

- батьки – трудові мігранти;

- засуджені до покарання у виді обмеження волі або позбавлення волі на певний строк, або особи, що повернулися з місць позбавлення волі або перебувають у місцях попереднього ув'язнення;

2) опікунів (піклувальників) дітей, розлучених із сім'єю;

3) у яких діти перебувають в інтернатних закладах або оформляються до них;

4) що виявили намір відмовитися від новонародженої дитини [46].

Таким чином, діяльність здійснення соціального супроводу сімей (осіб), які перебувають у складних життєвих обставинах та сприяння подоланню сім'ями (особами) складних життєвих обставин виступає в сучасних умовах невід'ємною складовою системи державного регулювання соціальних процесів [36].

Отримувач соціальних послуг має право на:

1) отримання соціальних послуг відповідно до умов та порядку їх

надання, визначених законодавством про соціальні послуги та договором про надання соціальних послуг;

2) повагу до честі і гідності, уважне та гуманне ставлення з боку суб'єктів системи надання соціальних послуг;

3) отримання від суб'єктів системи надання соціальних послуг повної та вичерпної інформації про свої права, обов'язки, порядок і умови надання соціальних послуг у формі, доступній для сприйняття особами з будь-яким видом порушення здоров'я;

4) індивідуальний підхід, що враховує потреби кожної особи/сім'ї;

5) вільний вибір надавачів соціальних послуг;

6) відмову від соціальних послуг, крім випадків обов'язкового надання соціальних послуг, визначених законом;

7) конфіденційність інформації особистого характеру, що стала відома суб'єктам системи надання соціальних послуг під час реалізації цього Закону;

8) доступ до інформації, що міститься в його особовій справі як отримувача соціальних послуг;

9) повагу до приватного життя, на свободу думки та висловлювань;

10) захист своїх прав і законних інтересів, у тому числі в судовому порядку;

11) отримання від надавачів соціальних послуг у письмовому вигляді обґрунтування відмови у наданні соціальних послуг;

12) участь в оцінюванні його потреб у соціальних послугах;

13) спілкування зі своїми рідними, близькими та іншими особами;

14) одночасне одержання кількох соціальних послуг;

15) інші права, передбачені законодавством про соціальні послуги.

Реалізація прав отримувачів соціальних послуг здійснюється з урахуванням необхідності забезпечення найкращих інтересів отримувачів соціальних послуг [23].

У ст. 17 Закону України «Про соціальну роботу з сім'ями, дітьми та

молоддю» [24] зазначається, що здійснення соціальної роботи та надання соціальних послуг різним категоріям населення покладається на республіканський Автономної Республіки Крим, обласні, Київський та Севастопольський міські, районні, міські, районні у містах, селищні та сільські центри соціальних служб.

Основними завданнями республіканського Автономної Республіки Крим, обласних, Київського та Севастопольського міських центрів соціальних служб є:

- методична допомога громадам у здійсненні соціальної роботи, наданні соціальних послуг, організація навчання із соціальної роботи, надання соціальних послуг;

- організація інформування громад щодо сімейних цінностей, профілактики соціального сирітства, недопущення насильства, жорстокого поводження з дітьми;

- проведення навчальних заходів для надавачів соціальних послуг, спеціалістів виконавчих органів місцевого самоврядування, які здійснюють управління системою надання соціальних послуг сім'ям та дітям.

Для виконання своїх завдань республіканський Автономної Республіки Крим, обласні, Київський та Севастопольський міські центри соціальних служб можуть утворювати тренінгові центри та мобільні консультаційні пункти.

Основними завданнями районних, міських, районних у містах, селищних та сільських центрів соціальних служб є:

- проведення соціально-профілактичної роботи, спрямованої на запобігання потраплянню у складні життєві обставини осіб та сімей з дітьми;

- надання особам та сім'ям з дітьми комплексу соціальних послуг відповідно до їхніх потреб згідно з переліком, затвердженим центральним органом виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізацію державної політики у сфері сім'ї та дітей, з метою подолання складних життєвих обставин та мінімізації негативних наслідків таких обставин.

Для реалізації своїх повноважень районні, міські, районні у містах, селищні та сільські центри соціальних служб утворюють:

1) стаціонарні служби (відділення), що здійснюють:

- роботу із запобігання відмовам від новонароджених дітей;
- соціально-психологічну реабілітацію дітей;
- соціальну адаптацію осіб із числа дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування;
- надання тимчасового притулку сім'ям з дітьми;

2) денні служби (відділення), що здійснюють:

– соціально-психологічну підтримку внутрішньо переміщених осіб, учасників антитерористичної операції, здійснення заходів із забезпечення національної безпеки і оборони, відсічі і стримування збройної агресії Російської Федерації у Донецькій та Луганській областях та членів їхніх сімей;

– соціальний супровід сімей, які потрапили у складні життєві обставини;

– соціальний супровід прийомних сімей, дитячих будинків сімейного типу, сімей опікунів та усиновителів;

– соціальний патронаж дітей та молодих людей, які перебувають у конфлікті з законом;

– денний догляд за дітьми з інвалідністю та дітьми, яким не встановлено інвалідність, але які є хворими на тяжкі перинатальні ураження нервової системи, тяжкі вроджені вади розвитку, рідкісні орфанні захворювання, онкологічні, онкогематологічні захворювання, дитячий церебральний параліч, тяжкі психічні розлади, цукровий діабет I типу (інсулінозалежні), гострі або хронічні захворювання нирок IV ступеня, дітьми, які отримали тяжку травму, потребують трансплантації органа, потребують паліативної допомоги. Перелік зазначених тяжких захворювань, розладів, травм, станів дітей, яким не встановлено інвалідність,

затверджується Кабінетом Міністрів України;

3) мобільну бригаду екстреного реагування.

Органи місцевого самоврядування є відповідальними за забезпечення ведення Реєстру надавачів та отримувачів соціальних послуг на рівні відповідної територіальної громади та інформування її населення про соціальні послуги, з якими жителі можуть ознайомитися у формі, доступній для сприйняття особами з будь-якими порушеннями здоров'я.

Соціальна робота з сім'ями, які перебувають у складних життєвих обставинах, є одним з пріоритетних напрямів діяльності центрів соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді.

Соціальна робота передбачає оцінювання потреб у соціальних послугах сімей, дітей та молоді, планування, організацію, координацію та надання їм соціальних послуг, державних соціальних допомог, пільг, компенсаційних виплат та іншої соціальної підтримки, а також здійснення моніторингу надання соціальних послуг.

Соціальні послуги надаються відповідно до законодавства.

До основних соціальних послуг, що надаються при здійсненні соціальної роботи сім'ям, дітям та молоді, належать соціальна профілактика, соціальна реабілітація, соціальний супровід, консультування.

Для того щоб отримати необхідну допомогу, необхідно звернутися до управління соціального захисту населення за місцем проживання фізичної особи, яке проаналізує потреби та направить людину до відповідного надавача послуг: центру соціальних служб; центру соціально-психологічної підтримки, центру комплексної реабілітації для осіб з інвалідністю, тощо.

В кожній територіальній громаді функціонують центри соціальних служб де надаються соціальні послуги для осіб/сімей, які перебувають в складних життєвих обставинах.

Послуги, які надаються особам/сім'ям, які перебувають в складних життєвих обставинах:

1. Інформування – послуга полягає у наданні інформації з питань

соціального захисту населення, у тому числі переліку та адрес надавачів соціальних послуг, умов їх отримання, тарифів на платні соціальні послуги; надання інформації щодо отримання медичної, правової допомоги, адміністративних послуг та інших видів допомоги.

2. Соціальний супровід – комплексна соціальна послуга, під час якої фахівці планомірно допомагають людині або сім'ї у складних життєвих обставинах подолати труднощі.

Соціальний супровід здійснюється для осіб/сімей, які перебувають у складних життєвих обставинах і не можуть самостійно подолати або мінімізувати негативний вплив таких обставин.

До послуги входить:

- відвідування особи/сім'ї;
- оцінювання потреби в соціальних послугах, спільно з отримувачами послуг формування та реалізація індивідуального плану соціального супроводу;
- аналіз, чи дотримується особа/сім'я плану, і за потреби план корегується;
- допомога в оформленні документів;
- спілкування з членами сім'ї та друзями особи/сім'ї, з метою знайти ефективні рішення;
- надається індивідуальна або групова психологічна підтримка, залучення членів сім'ї до психотерапевтичних чи корекційних груп;
- організація групи взаємодопомоги;
- проведення сімейних групових нарад, мережеві зустрічі;
- залучення особи/сім'ї, якій треба соціальний супровід, до тренінгів, дискусій, засідань за круглим столом, семінарів, лекцій, надаються інформаційно-освітні матеріали, інструкції, буклети, листівки;
- у разі потреби рекомендують особі/сім'ї звернутись до інших соціальних послуг та соціальної допомоги.

3. Соціальний супровід при працевлаштуванні на роботу – регулярні зустрічі з отримувачем послуги; відвідування на робочому місці; сприяння в адаптації особи до виконання робочих функцій, пристосуванні робочого місця для осіб з інвалідністю; сприяння у отриманні інших послуг, організації взаємодії з іншими суб'єктами соціального супроводу; навчання та розвиток трудових і соціальних навичок; психологічне консультування; психологічна підтримка.

4. Соціальна адаптація – інтегрування у соціум людей, які тривалий час спілкувалися тільки з обмеженим колом людей (через інвалідність, вік, інші чинники) чи перебували у закритих закладах.

Соціальна адаптація здійснюється для дітей або дорослих людей з інвалідністю; людей похилого віку; людей, які повернулися з місць позбавлення волі; дітей-сиріт; дітей, позбавлені батьківського піклування; дітей, яких виховували в інтернатах.

До послуги входить: психологічна допомога; формування і розвиток соціальних навичок та соціальних компетенцій; допомога в зміцненні або відновленні родинних, дружніх, товариських та офіційних зв'язків; допомога в організації заняття протягом дня і дозвілля; у разі потреби допомога в пошуку роботи; відновлення навичок комунікацій в людей, які звільнилися із місць позбавлення волі.

5. Соціальна інтеграція та реінтеграція – розвиток, формування та підтримка соціальних навичок; допомога в аналізі життєвої ситуації, визначенні основних проблем, шляхів їх вирішення тощо.

6. Консультування – комплекс заходів, які треба людині або сім'ї, аби вийти зі складної життєвої ситуації і адаптуватися до нових життєвих умов. Консультування – це професійне спілкування між фахівцем і людиною, яка звертається за допомогою.

Консультування здійснюється для людей, у яких виникли складні життєві обставини через інвалідність, вік, стан здоров'я, соціальне становище; для безхатченків, які потребують консультацій; для людей, які

перебувають у місцях позбавлення волі; для людей, у яких склались інші складні життєві обставини.

До послуги входить:

- аналіз життєвої ситуації, що склалася, визначення основних проблем та шляхи вирішення;
- разом з особою, яка звертається за послугою, складається план виходу зі складної життєвої ситуації та допомога в його реалізації;
- інформування щодо соціального захисту;
- надання психологічної допомоги;
- коригування психологічного стану і поведінки в повсякденному житті;
- формування і розвиток соціальних навичок і соціальних компетенцій;
- за потреби включення до участі в групах самопомоги;
- допомога в зміцненні або відновленні родинних, дружніх та офіційних зв'язках;
- консультують, як отримати правову допомогу або інші соціальні послуги, залежно від потреб;
- консультують, як знайти роботу, допомагають з пошуками (зокрема, проводять експертизу потенційних професійних здібностей і професійної орієнтації).

Залежно від потреб, консультування може бути психологічним або правовим, разовим або тривалим.

7. Кризове та екстрене втручання – соціальна послуга, яку можна отримати протягом 24 годин після повідомлення про кризову ситуацію. До прикладу, якщо людина повідомила про насильство в сім'ї чи втрату дому. Спеціалісти надають екстрену юридичну, медичну або психологічну допомогу і притулок.

Кризове та екстрене втручання здійснюється для людей, які мають або

пережили загрозу життю і здоров'ю; для людей, які втратили сімейні чи родинні контакти; для людей, які не можуть самостійно вирішувати проблеми, що спричинили кризову ситуацію або її наслідки.

До послуги входить:

- консультація в телефонному режимі або при зустрічі;
- надання психологічної допомоги (консультування, підтримка, діагностика, корекція, психотерапія, реабілітація);
- надання інформації щодо соціального захисту;
- організація взаємодії з іншими фахівцями та службами;
- представництво інтересів;
- коригування сімейних стосунків;
- допомога людям, які постраждали від насильства в сім'ї;
- допомога в оформленні документів;
- допомога в отриманні безоплатної правової допомоги;
- допомога в отриманні невідкладної медичної допомоги;
- сприяння в наданні тимчасового притулку.

8. Представництво інтересів – соціальна послуга, під час якої команда або фахівець стають посередниками і допомагають людям, які перебувають у складних життєвих обставинах.

Представництво інтересів здійснюється для дорослої людини або дитини, які мають труднощі з відстоюванням власних інтересів у різних установах; для сім'ї (зокрема, прийомної); для дитячого будинку сімейного типу; для сім'ї опікунів/піклувальників; для людей, які постраждали від торгівлі людьми чи насильства у сім'ї; для людей які перебувають у складних життєвих обставинах.

До послуги входить: допомога в оформленні або відновленні документів; допомога в реєстрації за місцем проживання; допомога в розшуку рідних та близьких, відновлення родинних та соціальних зв'язків; роз'яснення, як отримати доступ до ресурсів і послуг за місцем проживання;

пошук потрібних фахівців або організацій, підприємств, органів, закладів, установ тощо; ведуться переговори від імені людини, яка звернулася за послугою; надаються послуги перекладача (для іноземців та людей без громадянства, які на законних підставах проживають або перебувають на території України).

9. Посередництво (медіація) – допомога у врегулюванні конфліктів; ведення переговорів; опрацювання шляхів та умов розв’язання конфлікту.

Соціальною послугою не можна скористатися, якщо сталося правопорушення або злочин, випадок насильства у сім’ї, торгівля людьми, жорстоке поводження з дітьми.

Посередництво (медіація) здійснюється для дорослих або дітей, які внаслідок суперечки або конфлікту не можуть знайти спільного рішення та потребують допомоги.

До послуги входить: допомога у врегулюванні конфлікту або спору, виявлення його причини; опрацювання шляхів та умов їх розв’язання; налагодження комунікації між сторонами конфлікту.

10. Соціальна профілактика – соціальна послуга, що має попередити, обмежити та зупинити негативні соціальні та особистісні явища. Організація навчання та просвіти; довідкові послуги; розроблення та розповсюдження рекламно-інформаційних матеріалів щодо надання соціальних послуг.

Соціальна профілактика здійснюється для людей, яким треба змінити небезпечну поведінку на таку, що мотивує до здорового способу життя; для людей, яким треба профілактика, реабілітація, програма замісної чи антиретровірусної терапії; для людей, яким треба зробити тести на ВІЛ та ПСШ; для людей, яким потрібні рекламно-інформаційні матеріали, індивідуальні засоби (зокрема, шприци, презервативи).

До послуги входить: складання індивідуального плану або профілактичної програми, зважаючи на потреби людини, яка звернулася; попередження про загострення проблем, які існують, та як уникнути їх; мотивація людей, які звернулись, до зміни поведінки; мінімізація ризику

повторення (рецидиву) проблем або негативних явищ; допомога людям, які зазнали негативних наслідків, адаптуватися, інтегруватися та ресоціалізуватися.

В зазначеному напрямку роботи одним з найголовніших чинників є раннє виявлення сімей, які потребують сторонньої допомоги, з метою профілактики сімейного неблагополуччя, своєчасного виявлення проблем та надання відповідної якісної допомоги.

Соціальна підтримка передбачає здійснення заходів, спрямованих на:

- формування відповідального батьківства, навчання батьків навичкам, необхідним для всебічного розвитку та виховання дітей;
- розвиток різних форм сімейного виховання дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування;
- запобігання негативним явищам та їх подолання.

Державні соціальні допомоги, пільги, компенсаційні виплати надаються відповідно до законодавства [24].

Отже, важливою обставиною є виявлення умов, у яких соціальна підтримка стає ефективним засобом відновлення сім'єю здатності самостійно долати різні труднощі. Коли чітко визначено критерії, на підставі яких сім'ї надається соціальний захист, або надається допомога, або соціальна підтримка, виникає взаємодія на принципах взаємовигідного партнерства. Сім'я вміло використовує засоби для відновлення своєї самостійності у вирішенні складних життєвих ситуацій, а держава, місцева влада раціонально використовують наявні у них ресурси для постійного зростання кількості сімей, які не потребують соціальної підтримки або допомоги. Значимість вирішення цього завдання істотно зростає в умовах економічної кризи, коли, з одного боку, регіональна та місцева влада змушені надавати допомогу, підтримку більшій кількості сімей. З іншого боку, загострюється проблема обмеженості самих можливостей держави надавати в бажаному розмірі ту підтримку, якої потребують багато родин.

РОЗДІЛ 2. РЕГІОНАЛЬНІ ОСОБЛИВОСТІ ОТРИМАННЯ ТА ОРГАНІЗАЦІЇ СОЦІАЛЬНОЇ ПІДТРИМКИ СІМЕЙ, ЯКІ ПЕРЕБУВАЮТЬ В СКЛАДНИХ ЖИТТЄВИХ ОБСТАВИНАХ

2.1. Сім'я як суб'єкт соціальної підтримки в сучасних умовах

Складна соціальна та економічна ситуація, яка нині спостерігається в Україні, зумовила збільшення кількості осіб, які перебувають у складних життєвих обставинах.

Традиційно, в контексті соціальної політики, сім'ї відводиться місце структури неформалізованого типу, що спонтанно здійснює свої соціальні функції та протистоїть глобальним офіційним структурам, що діють системним та регламентованим чином. Більше того, в офіційних стратегіях соціальної політики сім'я в основному позиціонується не як її суб'єкт, а як її базовий об'єкт, на який спрямовано великий обсяг соціальних програм держави та «третього сектору» (соціальні виплати сім'ї, центри соціальної підтримки сім'ї, центри планування сім'ї, цільові програми соціальної підтримки сімей).

Однак слід враховувати, що сім'я несе на собі низку істотних соціальних функцій, пов'язаних із відтворенням та соціалізацією індивідів, забезпеченням їхньої первинної соціальної безпеки, солідарності, підтримки. Тому сім'я має власний вагомий потенціал у сфері реалізації соціальної відповідальності та виступає її первинним суб'єктом.

У цьому випадку реалізується внутрішньосімейна соціальна солідарність та взаємопідтримка між працездатними та непрацездатними її членами та забезпечується їх матеріальний та моральний захист.

Соціальна відповідальність сім'ї та її роль як суб'єкта соціальної політики підвищується у тому випадку, коли на сім'ю лягає додаткове соціальне навантаження внаслідок наявності у сім'ї зон соціальної проблематизації. Наприклад, коли хтось із членів сім'ї є тяжко хворим або

інвалідом, коли у сім'ї велике утриманське навантаження (багатодітні сім'ї), коли в сім'ї актуалізовано якусь із соціальних потреб (наприклад, необхідність навчання дітей). Зайве соціальне навантаження призводить до необхідності виконання сім'єю додаткових соціальних зобов'язань і природним чином змушує її активно діяти у напрямку пошуку можливостей та додаткових ресурсів для їх реалізації.

І. Пеша та Т. Яблонська аналізують проблеми сімейної політики в Україні, а також тенденції кризи інституту сім'ї. Авторами визначено, що нагальною є потреба у формуванні державної сімейної політики та вдосконаленні соціальної підтримки, змістом яких має бути збереження сімейного благополуччя як пріоритету діяльності [43, с. 92].

Т. Семигіна досліджує практику формування професійних компетентностей і якостей соціальних працівників. Науковцем визначено, що для України характерне різноманіття підходів щодо формування вимог до компетентностей, яке зумовлює неефективне застосування вимог стандартів у практиці соціальної роботи та в освіті [48, с. 59]. Відповідно, відсутність узгодженості у процесах підготовки працівників, що надають соціальну підтримку, знижує рівень довіри з боку сімей до результатів соціальної роботи та унеможливує прийняття особистістю того факту, що допомога соціальних працівників може бути ефективною та доцільною.

Також, Т. Семигіна досліджує аспекти, які впливають на якість життя сім'ї та умови, за яких сім'я психологічно буде готова до отримання соціальної підтримки (зокрема, надмірна стигматизація чи дискримінація); аналізує процеси наснаження (готовності окремих індивідів чи сім'ї до такого вибору в своєму житті, який приведе до бажаних результатів) та особливості резилієнсу (готовності сім'ї до швидкого відновлення психологічного та емоційного стану в умовах загрози чи після пережитих важких обставин шляхом залучення особистісних та сімейних ресурсів, а також ресурсів, які пропонує громада і суспільство загалом) [51, с. 54–55].

М. Соляник досліджує особливості допомоги сім'ям, які опинились у

складних життєвих обставинах, а також вплив ефекту ретравматизації на процеси прийняття сім'єю допомоги соціальних служб. Отримано висновок, що готовність сім'ї до отримання соціальної підтримки визначається складністю психологічно-емоційної травми; визначено, що пережитий членами сім'ї, особливо неповнолітніми дітьми, травматичний досвід впливає на когнітивні процеси, особливості поведінки, міжособистісні відносини, самооцінку і, в цілому, на світогляд [56, с. 362].

Система соціальної підтримки в Україні перебуває у стані трансформації, що пов'язано із вибором соціально-орієнтованого вектору розвитку держави, а також бажанням досягнення стратегічної мети щодо стабілізації життєдіяльності суспільства. За таких обставин, ефективність соціально-економічних процесів залежить від сукупності організаційних, психологічно-емоційних, соціальних аспектів. Проте певні фактори, такі як психологічна готовність особистості чи сім'ї загалом до прийняття допомоги в складних життєвих обставинах, формуються індивідуально та залежать виключно від рівня довіри, який існує у суспільстві [4, с. 101].

Якість життя сім'ї та готовність кожного із її членів до кризових станів визначається сукупністю базових характеристик (сучасних концепцій) та їх впливовістю на буденність, зокрема, рівнем наснаження, резилієнсу, інклюзії, соціалізації, а також стигматизації чи дискримінації. Наявність диспропорцій чи надмірності певних із перерахованих явищ у соціумі створює сигнали щодо необхідності зміни векторів державної соціальної роботи, ключовим завданням якої є формування оптимального середовища (із помірним рівнем інклюзії, стигматизації чи дискримінації) для життєдіяльності громадян. Певні порушення стають передумовами до виникнення потреби у отриманні соціальної підтримки, проте не кожна сім'я готова до визнання своєї слабкості в соціумі та залучення третьої сторони до вирішення соціально-психологічних конфліктів [51, с. 49].

Завданнями, які повинні бути реалізовані в рамках надання соціальної підтримки сім'ям, є такі:

- розширення можливостей та самостійності сімей у подоланні власних внутрішньосімейних чи внутрішньоособистісних конфліктів чи проблем;

- встановлення сталих зв'язків сімей, які потрапили у складні життєві обставини із системами, які мають необхідні для вирішення проблем ресурси, можливості, а також надають спектр відповідних послуг соціального характеру;

- сприяння розвитку соціальних служб, діяльність яких має бути максимально толерантною та прозорою, що необхідно в рамках забезпечення довірливих відносин між надавачами послуг із соціальної підтримки та їх отримувачами;

- збереження взаємоузгодженості між порядком надання соціальної підтримки сім'ям, які потребують цього та стратегією і тактикою реалізації державної соціальної політики [51, с. 58].

Процес прийняття факту неспроможності самостійного виходу сім'ї із кризової ситуації є складним, оскільки залежить від рівня усвідомлення власної слабкості. Умовно його можна поділити на дві складові: аналіз складності життєвих обставин, в яких знаходиться сім'я та усвідомлення фінансової неспроможності виходу з кризи без залучення додаткових ресурсів.

До обставин, які змушують сім'ю прийняти факт настання кризи та спонукають до звернення за соціальною підтримкою належать наступні:

- важкість, довготривалість процесу адаптації внутрішньо переміщених сімей з дітьми;

- перенесення важкої психологічної та фізичної травми, яка спричинила значні втрати (зокрема, внаслідок стихійного лиха або війни);

- відмова від дитини раннього віку;

- складність інтеграції особи у соціум, яка має інвалідність чи загальної організації життєдіяльності сім'ї, в якій є особа з інвалідністю;

- наявність ознак насильства в сім'ї чи жорсткого поводження з її окремими членами, особливо із дітьми;
- наявність у сім'ї осіб із залежністю від психоактивних речовин;
- неможливість самостійного протистояння членів сімей проблемам ВІЛ/СНІДу;
- наявність ознак конфлікту із законом окремих членів сім'ї, особливо дітей [4, с. 102].

Прийняття факту неможливості викорінення вище окреслених проблем відбувається в умовах перманентного самоаналізу та діагностування.

Наступним аспектом, що збільшує негативний тиск на мікроклімат в сім'ї є фінансова неспроможність самостійного протистояння вже існуючій проблемі.

Сучасна практика свідчить, що фінансовий добробут (який включає показники можливості покриття власних поточних зобов'язань, рівень фінансового комфорту та обсяг фінансової міцності на майбутнє) має вплив на психологічний та емоційний стан кожного із членів сім'ї.

Зокрема, тенденції останніх років для України не є позитивними, оскільки більшість українців (понад 60,0%) вважають рівень свого добробуту низьким (а інколи навіть дуже низьким), наприклад:

- 67,0% респондентів, які прийняли участь у загальнонаціональному опитуванні з питань фінансової грамотності у 2018 році стверджували, що їх «...фінансовий стан обмежує здатність робити те, що важливо»;
- 58,0% респондентів ствердили, що їхній сім'ї важко дозволити собі навіть базові речі. Українські сім'ї відчувають значний стрес через фінансові складності і нестачу грошей, 75,0% турбуються через оплату повсякденних витрат [12, с. 22–24].

В контексті окреслених тенденцій самостійне подолання соціальних проблем є неможливим. Вищенаведені обставини є сигналами для сім'ї, що залучення допомоги є неминучим. Таким чином, лише фактор довіри між особистістю та надавачами соціальних послуг впливає на швидкість

усвідомлення кожним із членів сім'ї потреби в соціальній підтримці.

Поняття довіри між суб'єктами соціальних відносин є специфічним, оскільки залежить від рівня суб'єктивності ставлення до кризової ситуації кожною із сторін, а також швидкості усвідомлення важкості обставин, в яких опинилась сім'я. Проте, дотримання певних принципів соціальним працівником у професійній діяльності є обов'язковим, оскільки відображає не лише його компетентності, а і рівень відповідальності, гуманізму, готовності надати кваліфіковану допомогу і підтримку тим, хто є слабшим. Таким чином, суть принципів організації роботи соціальних служб, від яких залежить довіра між сторонами, є наступною (за А. Борисовою):

- визнання гідності людини;
- пріоритетність інтересів сім'ї, яка звернулась за допомогою;
- протистояння дискримінації чи інституційному гнобленню;
- повага до різноманітності;
- справедливий доступ до ресурсів;
- сприяння праву на участь;
- повага конфіденційності [4, с. 103].

Таким чином, принцип визнання гідності людини передбачає, що своєю поведінкою надавач послуг відображає повагу до природженої, невід'ємної гідності, цінності і унікальності кожної із особистості. Соціальна підтримка є несумісною з прямим чи опосередкованим примусом сім'ї до будь-яких дій, навіть на її користь.

Принцип пріоритетності інтересів сім'ї, яка звернулась за допомогою, полягає у обов'язку соціального працівника спрямувати всі свої професійні зусилля, знання та навички на допомогу, а також з метою оперативного розв'язання конфліктів та подолання їх наслідків.

Принцип протистояння дискримінації чи інституційному гнобленню передбачає, що працівник-надавач соціальної підтримки здійснює організацію роботи виходячи із пріоритетності справедливості у суспільстві, зокрема стосовно сімей, з якими вони безпосередньо працюють. Соціальні

працівники кидають виклик дискримінації та стигматизації, причинами виникнення яких може бути вікова, правоздатна, дієздатна різноманітність, а також приналежність до певного класу, статі, сексуальної орієнтації, етнічної групи, релігії, культури, національності, громадянського статусу тощо.

Принцип справедливого доступу до ресурсів передбачає, що соціальний працівник має на меті створити умови, в яких існуватиме раціональний перерозподіл ресурсів між сім'ями, які їх потребують. Таким чином, допомога стає доступною для кожного, що відновлює віру людини у можливість отримання підтримки навіть за умови втрати фінансової впевненості.

Принцип сприяння праву на участь відображає можливість зміцнення самооцінки та можливостей сімей, сприяючи їх інтеграції у процеси прийняття і ухвалення рішень та дій, які впливають на їхнє та суспільне життя загалом.

Принцип поваги до конфіденційності соціальної підтримки сімей, які перебувають у кризовій ситуації відображає аспекти необхідності збереження права людей на недоторканість приватного життя навіть за умови участі у процесах підтримки та пост-кризової адаптації сім'ї за участі третіх осіб. Принцип поваги до різноманітності полягає у толерантному ставленні до етнічної і культурної різноманітності сімей, які проживають в межах однієї громади та в рівній мірі можуть потребувати соціальної підтримки [4, с. 104].

В умова реалізації реформи децентралізації дотримання окресленого принципу діяльності є особливо актуальним, оскільки його теоретичне підґрунтя стверджує про необхідність посилення інклюзії в громаді, беручи до уваги як індивідуальні, так і сімейні відмінності. Інклюзивна громада є толерантною до будь-яких емоційних проявів громадян, що проживають в її межах. Метою діяльності соціального працівника є донесення цього аспекту як для сім'ї яка потрапила в складні життєві обставини, так і для суспільства, яке оточує цю сім'ю. Процеси переконання є складними, а тому вимагають

від професійної діяльності соціальних працівників терпимості, рівноважного ставлення, поваги до проблем і обставин сім'ї, їхнього способу життя, поведінки, соціального і національного походження тощо [4, с. 104–105].

Існують різноманітні передумови і джерела походження складних життєвих обставин, а тому перешкоди та невпевненості, які виникають під час прийняття сім'єю рішення щодо необхідності отримання соціальної підтримки, захисту чи іншого виду допомоги, також різняться. В свою чергу, відсутність віри у результативність соціальної роботи є наслідком не лише внутрішньоособистісних переконань, а і проблем, які пов'язані із недосконалістю нормативно-правового, інституційного, матеріально-економічного забезпечення соціальної діяльності в Україні.

На думку А. Борисової, основним бар'єром, що перешкоджає налагодженню довірливих відносин між сім'ями, які знаходяться у стані кризи та соціальними працівниками чи іншими надавачами послуг із соціальної підтримки є ряд соціально-психологічних проблем. Вони найбільше заважають особистості у процесі прийняття важливих рішень та знижують її готовність до соціальної взаємодії і звернення за допомогою до оточення (табл. 2.1) [4, с. 105–106; 59].

Таблиця 2.1

Джерела кризових станів в сім'ї та супутні соціально-психологічні проблеми, які знижують її готовність до отримання соціальної підтримки (автор А. Борисова)

Передумова – втрата житла сім'єю чи примусове внутрішнє переміщення (вимушене переселення). Інші значні втрати (зокрема, внаслідок стихійного лиха, війни тощо):

Соціально-психологічні перешкоди:

- 1) відсутність звичного середовища та оточення;
- 2) відсутність доступу до соціальних та медичних послуг;

- 3) непорозуміння з членами приймаючої громади на побутовому рівні через ресурси та різні політичні переконання, а також зниження комунікації із сім'єю через переміщення і різні погляди членів сім'ї на кризову ситуацію;
- 4) стресові стани, депресія, посттравматичний стресовий розлад, підвищена тривожність, відчай;
- 5) втрата автономності та ідентичності;
- 6) відчуття незахищеності та ізольованості (стан жертви);
- 7) підвищений рівень агресії, гніву, тривожності, що знижує здатність прогнозування майбутнього.

Передумова – відмова від дитини раннього віку:

Соціально-психологічні перешкоди:

- 1) психологічний інфантилізм та соціальна незрілість членів сім'ї, яка відмовилась від дитини;
- 2) високий рівень психологічної травматизації;
- 3) низька, амбівалентна самооцінка, недостатній для усвідомлення та вирішення проблеми рівень стресостійкості членів сім'ї яка відмовилась від дитини;
- 4) відсутність позитивної моделі сім'ї та батьківської поведінки;
- 5) безробіття, бідність, відсутність соціально-психологічної та матеріальної підтримки з боку родичів.

Передумова – інвалідність чи хвороба (зокрема, ВІЛ/СНІД), які ускладнюють інтеграцію особи чи цілком сім'ї у соціум:

Соціально-психологічні перешкоди:

- 1) психічне та нервово перевантаження;
- 2) нерозуміння з боку соціального оточення, відчуття самотності, страх розголошення інформації про їх ВІЛ/СНІД-статус;
- 3) упереджене ставлення суспільства до людей з інвалідністю чи ВІЛ/СНІДом та їх сімей;
- 4) непередбачувана поява у родині інваліда чи дитини з особливими

потребами, що має наслідки для психологічного здоров'я сім'ї, спричиняє погіршення мікроклімату в сім'ї, знижує порозуміння та рівень психологічного прийняття в сім'ї такої дитини;

5) емоційне відторгнення від особи із інвалідністю;

6) гіперопіка, надмірне акцентування на розладах особи, що породжує її невпевненість у собі;

7) прояви стигми і дискримінації.

Передумова – насильство в сім'ї чи жорстоке поводження з її окремими членами:

Соціально-психологічні перешкоди:

1) відсутність у суспільній свідомості чіткої оцінки фізичних покарань як неприпустимих;

2) високий рівень терпимості до жорстокого поводження в сім'ї;

3) низька правова грамотність населення;

4) погана поінформованість громадян (особливо дітей) стосовної їх прав;

5) низькі доходи, постійна нестача грошей, безробіття.

Передумова – наявність у сім'ї осіб із залежністю від психоактивних речовин (ПАР):

Соціально-психологічні перешкоди:

1) конфліктність у взаєминах, небажання членів родини конструктивно взаємодіяти між собою, зневіра у можливість позитивних змін;

2) сформованість співзалежності у членів родини;

3) стигматизація, дискримінація членами родини, сусідами, громадою загалом;

4) проблеми із правозахисними органами;

5) відмова від комунікації та усвідомлення переваг здорового способу життя.

Передумова – конфлікт із законом окремих членів сім'ї, особливо дітей:

Соціально-психологічні перешкоди:

- 1) наявність антисоціальних поглядів і переконань, невміння співчувати, спротив змінам;
- 2) відмова від усвідомлення тяжкості порушення, зокрема внаслідок толерантного ставлення до порушень закону;
- 3) самоідентифікація з кримінальним оточенням, неповага до закону, судових органів, поліції.

Відповідно до чинного законодавства відповідальність за зміну життєвих обставин покладається на фахівців центрів соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді. Надання допомоги здійснюється відповідно до положень нормативних документів, які регулюють діяльність організацій, що надають соціальні послуги. Оновлення стратегії тактики надання соціальних послуг вразливим категоріям населення знайшло відображення в наказі Міністерства соціальної політики «Про затвердження форм обліку соціальної роботи з сім'ями/особами, які перебувають у складних життєвих обставинах» (2018 р.) [47].

Документом прописані (визначені) такі форми обліку соціальної роботи з сім'ями/особами, які перебувають у складних життєвих обставинах: повідомлення/інформація про сім'ю/особу, яка перебуває у складних життєвих обставинах; акт оцінки потреб сім'ї/особи; звіт за результатами соціального супроводу сім'ї/особи; соціальна картка сім'ї/особи; план соціального супроводу сім'ї/особи; направлення сім'ї/особи до іншого суб'єкта для надання соціальних послуг [47].

Відповідно до основних положень документа робота фахівців з сім'єю розпочинається після отримання повідомлення/інформації про сім'ю/особу, яка перебуває у складних життєвих обставинах. Інформування може бути здійснене в усній чи письмовій формі, в телефонному чи електронному режимі. Незалежно від того, хто звернувся – родичі, знайомі, анонім або сім'я була виявлена суб'єктом соціальної роботи, фахівцем повинен бути складений документ «Повідомлення/інформація» [68, с. 186–189].

Після отримання інформації про сім'ю, яка перебуває в складних життєвих обставинах, фахівець соціальної роботи повинен обов'язково відвідати сім'ю. З метою проведення оцінки потреб сім'ї він в процесі бесіди збирає загальну інформацію про членів сім'ї, яка містить відомості про дату та місце народження, родинні зв'язки, місце роботи, стан здоров'я.

При огляді помешкання та опитуванні родини окрема увага звертається на стан дитини (зовнішній вигляд, наявність/відсутність гематом, синців, опіків, порізів) та задоволеність її потреб (харчування, відвідування закладів освіти, тощо).

З метою отримання об'єктивної інформації бесіда проводиться як з дорослими членами родини, так і з дітьми. Визначення рівня задоволеності потреб дитини здійснюється за такими показниками: самопочуття дитини, її зовнішній вигляд; харчування; навчання та досягнення; емоційний стан; шкідливі звички та ознаки девіантної поведінки; сімейні та соціальні стосунки; самообслуговування; інша важлива інформація.

На основі отриманої інформації по кожному з блоків робиться висновок щодо відсутності/наявності складних життєвих обставин. Якщо немає яскраво виражених ознак, то такий стан визначається як невідомо чи є складні життєві обставини.

Під час здійснення інспектування визначається стан дорослих членів сім'ї (батька, матері) / особи на момент оцінювання за такими критеріями: здоров'я (визначається загальний стан здоров'я, наявність/відсутність інвалідності); емоційний стан; шкідливі звички, прояви ознак девіантної поведінки (алкоголь, наркотичні засоби, психотропні речовини, азартні та комп'ютерні ігри, бродяжництво, правопорушення); соціальні контакти (має достатнє коло спілкування, підтримку рідних/близьких); соціальна історія; зайнятість; самообслуговування / здатність до незалежної життєдіяльності; виконання батьківських обов'язків (не заповнюється для одиноких громадян).

У процесі опитування з'ясовується відсутність чи наявність певних

станів, а також позитивний, негативний вплив чи невідомо як впливає соціальна історія, зайнятість на життєзабезпечення.

Особлива увага під час відвідування родини звертається на умови проживання, наявність різних джерел доходів, з'ясовується чи родина не має боргів перед банками, комунальними закладами, фізичними особами. Вивчаються соціальні стосунки сім'ї/особи в громаді.

Вся інформація, яку отримав фахівець при роботі з сім'єю/особою, знаходить відображення в документі «Акт оцінки потреб сім'ї/особи». Такий детальний аналіз фізичного та психічного стану сім'ї, умов її проживання, соціальних стосунків дає можливість фахівцеві центру соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді на основі критеріїв визначення типу складності випадку (таблиця 6.1 до Соціальної картки сім'ї/особи, затвердженої наказом Міністерства соціальної політики України від 13 липня 2018 року № 1005) класифікувати випадок як простий, середньої складності, складний, екстрений.

На основі акту робиться висновок оцінки потреб сім'ї, у якому зазначаються відомості про членів родини, чинники що сприяють складним життєвим обставинам, тривалість існування проблем (декілька років і більше, понад 1 рік, до 1 року, до 1 місяця, до 3 днів). Робиться висновок про здатність дорослих членів родини долати складні життєві обставини та усвідомлення ними наявності проблем та готовність до співпраці з надавачами послуг. До оцінювання потреб окрім фахівця може бути залучений психолог. Соціальний працівник має ознайомити членів сім'ї зі змістом висновку, який вони підписують.

Складання оцінки потреб дає можливість отримати цілісну картину потреб сім'ї/особи, що в подальшому сприятиме належному добору відповідних форм та методів для подолання кризової ситуації. На основі результатів оцінки потреб планується подальша робота з сім'єю/особою, яка опинилася в складних життєвих обставинах. За заявою або за рішенням комісії з питань захисту прав дітей сім'я береться під соціальний супровід

фахівця із соціальної роботи. Наступний крок передбачає планування роботи. На цьому етапі необхідно визначити пріоритетні напрями, які потребують першочергового вирішення. Важливо до планування та реалізації наміченого активно залучати тих, хто потребує допомоги. Лише при такій взаємодії, яка базується на двосторонній активній позиції, можливо говорити про успішне усунення чинників, які вплинули на те, що сім'я опинилася в складних життєвих обставинах.

За результатами соціального супроводу сім'ї/особи складається звіт, у якому фахівець соціальної сфери зазначає перелік наданих послуг та основні результати заходів, що були визначені планом соціального супроводу, та рівні їх досягнення. За результатами надання соціальних послуг визначається стан сім'ї/особи та здатність долати складні життєві обставини, їх участь у заходах спрямованих на покращення життя, також аналізується чи здатні дорослі забезпечувати потреби дитини. У розділі «Організація ведення випадку» зазначається, які форми роботи були використані. Також фахівець соціальної роботи заповнює соціальну картку сім'ї/особи, де відображає інформацію про взаємодію об'єктів та суб'єктів соціальної роботи, які надавали соціальні послуги.

У сучасних умовах здатність сім'ї адаптуватися до соціально-економічної ситуації у суспільстві великою мірою залежить не лише від Центрив соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді, а й від стану міжсімейних мереж соціальної підтримки. Такі мережі визначаються як персональні відносини, що стійко підтримуються і розвиваються між родичами, сусідами та друзями в різних сферах життя.

Міжсімейні мережі виступають як неформалізовані суб'єкти соціальної політики, де на основі безпосередніх міжособистісних взаємин реалізується взаємообмін соціальними благами та ресурсами, і тим самим забезпечується соціальна солідарність та взаємодопомога на мікросоціальному рівні.

Незважаючи на природний характер, внутрішньомережні зв'язки та потоки взаємообміну ресурсами та зобов'язаннями можуть мати стійку

форму та системний вигляд, оскільки багаторазові неформальні звернення людей один до одного на противагу одномоментній безособистісній схемі взаємодії з офіційними структурами забезпечують стабільність мережевих відносин та контактів.

Виділяється кілька типів сімейних мережевих взаємодій:

1) безоплатна допомога нееквівалентного характеру, що здійснюється на користь однієї сторони (може виступати у вигляді передачі матеріальних благ, грошей, у вигляді надання певних послуг);

2) прямі та непрямі обмінні відносини між сім'ями та членами сімей, у ході яких один одному передаються продукти власної праці, необхідні блага, здійснюється допомога у справах та взаємообмін послугами;

3) кооперація зусиль та засобів родичів, друзів, сусідів у виконанні тієї чи іншої операції, пов'язаної з сімейним чи іншим спільним господарством, або почергова спільна праця у господарстві кожної сім'ї.

Говорячи про функції міжсімейних мереж у сфері соціальної політики, слід зазначити, що мережі можуть відігравати роль:

- стабілізуючого фактора економічного життя сімей та частково компенсувати наслідки слабкості державних соціальних інститутів, відшкодовуючи недоліки державної системи освіти, охорони здоров'я, соціальної підтримки;

- мережа здатна компенсувати наслідки аномії у духовному житті людей, підтримуючи сімейні та культурні цінності, моральні норми та настанови;

- мережі мають функціональні можливості в галузі забезпечення доступу до соціальних послуг вищої якості та ступеня надійності, особливо в умовах дефіциту якісних соціальних послуг;

- мережі можуть виступати одним із значущих каналів для вирішення проблем працевлаштування громадян та перешкоджати збільшенню безробіття всередині певних соціальних груп та професійних спільнот;

- мережі можуть виступати як первинні канали перерозподілу

доходів, матеріальних благ і ресурсів, що діють на мікрорівні суспільних взаємодій і дозволяють відносно вирівнювати соціальне становище та можливості учасників мережі.

Таким чином, внутрішньо- та міжсімейна солідарність за наявності налагодженої системи взаємодопомоги та взаємообмінів може виконувати державозамінні функції у сфері соціального захисту населення та вирішувати більш глобальні завдання соціальної політики у сфері пом'якшення соціальної нерівності та забезпечення соціальної безпеки.

Отже, підтримка сімей/осіб, які перебувають в складних життєвих обставинах, здійснюється через виявлення, визначення і розв'язання проблем сім'ї/особи.

Складні життєві обставини, до прикладу, такі як сучасне соціальне явище, є досить поширеним, особливо в контексті збереження мінливості життєдіяльності суспільства. Важкі обставини вже є передумовами до звернення сім'ї чи її окремих членів за допомогою до надавачів послуг із соціальної підтримки і захисту, проте існують певні соціально-психологічні, інституційні, економічні та політичні чинники, які впливають на процеси усвідомлення сім'єю складності ситуації та створюють бар'єри для звернення за допомогою.

Загалом, здійснена презентація суб'єктів соціальної політики свідчить про масштабність, різнорівневість та реальну полісуб'єктність системи соціальної політики, про відкритість її кордонів, про функціональну та організаційну різноякісність її елементів, та про її широкі можливості у плані досягнення соціальних цілей та результатів.

2.2. Регіональні особливості соціальної підтримки сімей, які перебувають в складних життєвих обставинах

В існуючих нині в Україні соціально-економічних умовах значна кількість українських сімей потребує соціального захисту і допомоги, які

тією чи іншою мірою надаються державними та громадськими організаціями й базуються на відповідній нормативно-правовій базі. Робота соціального працівника вимагає міжвідомчої співпраці, формування в кожному окремому випадку команди з представників різних підрозділів виконавчої влади, місцевого самоврядування, громадськості для вирішення ключових проблем клієнта.

Соціальна робота з сім'ями, які перебувають у складних життєвих обставинах, є одним з пріоритетних напрямів діяльності центрів соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді.

У зазначеному напрямку роботи одним з найголовніших чинників є раннє виявлення сімей, які потребують сторонньої допомоги, з метою профілактики сімейного неблагополуччя, своєчасного виявлення проблем та надання відповідної якісної допомоги.

Наше дослідження проводилося на базі Первомайського центру соціальних служб м. Первомайськ Миколаївська область.

У Миколаївській області діє мережа Центрів соціальної підтримки населення. Зокрема, заклади, де можуть отримати соціальну підтримку сім'ї та діти – це:

1. Обласний центр соціально-психологічної допомоги.

Центр був створений розпорядженням Миколаївської обласної державної адміністрації від 06.04.2005 №86-р та діє на підставі Положення про обласний центр соціально-психологічної допомоги (затвердженого розпорядженням голови облдержадміністрації від 15.07.2019 р. № 273-р «Про внесення змін до Положення про обласний центр соціально-психологічної допомоги»).

Основна мета діяльності Центру – надання соціальних послуг особам, які внаслідок стихійного лиха, збройних конфліктів, домашнього насильства та насильства за ознакою статі, торгівлі людьми або реальної загрози їх вчинення тощо перебувають у складних життєвих обставинах і не можуть самотійно їх подолати.

Основними завданнями Центру є надання комплексу соціальних послуг, зокрема з надання притулку, кризового та екстреного втручання, консультування, особам, які перебувають у складних життєвих обставинах, що сприятиме якнайшвидшому їх поверненню до нормальних умов життєдіяльності.

Центр діє безкоштовно. Надає послуги в умовах денного та цілодобово стаціонару, надає одноразові соціальні послуги, а вразі необхідності – комплекс соціальних послуг особам і сім'ям (або одному з батьків) з дітьми, які перебувають у складних життєвих обставинах.

2. Миколаївський обласний центр соціально-психологічної реабілітації.

Центр є спеціалізованим закладом соціального захисту, в якому на добровільних засадах тимчасово перебувають особи, які пройшли курс лікування залежності від наркотичних засобів чи психотропних речовин у закладах охорони здоров'я та потребують отримання соціальних послуг з урахуванням їх потреб і принципу рівних прав та можливостей чоловіків і жінок. Центр створений розпорядженням голови облдержадміністрації від 20 вересня 2006 року № 292-р «Про створення обласного центру ресоціалізації наркозалежної молоді «Твоя перемога» та діє на підставі Положення (в редакції – розпорядження голови облдержадміністрації від 15.07.2019 р. № 272-р «Про перейменування Миколаївського обласного центру ресоціалізації наркозалежної молоді»).

Основними завданнями Центру є: проведення соціально-психологічної реабілітації; проведення психологічної підтримки осіб, які потребують отримання соціальних послуг.

Завдання Центру:

- забезпечує особам, які потребують отримання соціальних послуг, допомогу в формуванні, розвитку та підтримці соціальних навичок, умінь і соціальної компетенції;

- забезпечує розроблення та виконання індивідуальних програм соціальної реабілітації та адаптації таких осіб;

- надає таким особам психологічну допомогу, допомогу в аналізі життєвих ситуацій, визначенні основних проблем і шляхів їх розв’язання, залученні до вирішення складних життєвих ситуацій, що склалися у їх житті, зміцненні (відновленні) родинних і суспільно корисних зв’язків, оформленні документів, отриманні безоплатної правової допомоги, організації зайнятості та дозвілля, а також інформацію з питань соціального захисту населення;

- забезпечує умови для проживання таких осіб;
- забезпечує таких осіб харчуванням;
- забезпечує фахове надання соціальної послуги соціально-психологічної реабілітації.

3. Центри соціальних служб для сім’ї, дітей та молоді (далі – ЦСССДМ) Миколаївської області.

Мережа Центрів соціальних служб для сім’ї, дітей та молоді Миколаївської області:

- обласних центрів – 1;
- міських центрів – 4;
- районних центрів – 19.

З метою підтримки сімей, які перебувають у складних життєвих обставинах, у 2012 році було введено в структуру центрів соціальних служб для сім’ї, дітей та молоді посади фахівців із соціальної роботи на території кожної сільської та селищної ради Миколаївської області [39].

Основне завдання фахівця із соціальної роботи – бути помічником для кожної родини, яка потребує допомоги. Насамперед для сімей, які ризикують потрапити у складні життєві обставини внаслідок втрати роботи членами сім’ї, інвалідності, тяжкого захворювання, насильства над дітьми, розлучення, повернення одного з батьків після відбування покарання в місцях позбавлення волі, неналежного виконання батьківських обов’язків.

Клієнти ЦСССДМ:

Сім’ї з дітьми, які перебувають у складних життєвих обставинах і не в змозі подолати їх самотійно:

- сім'ї, де є проблема сирітства (сім'ї опікунів/піклувальників);
- сім'ї, у яких існує ризик передачі дитини до закладів для дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування (ризик вилучення дитини із сім'ї);
- жінки, які мають намір відмовитися від новонародженої дитини;
- сім'ї, в яких діти знаходяться в інтернатних закладах (крім дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування та дітей, які виховуються в спеціальних та санаторних інтернатних закладах);
- неповні сім'ї (мати-одиночка, один батько виховує дитину, неповнолітні матері);
- сім'ї, де є конфлікти між членами сім'ї (негативні взаємовідносини між членами сім'ї, проблеми виховання дітей, бездоглядність дітей тощо);
- сім'ї, в яких діти скоїли правопорушення ті діти, які стоять на внутрішкільному обліку;
- сім'ї, де є проблема безробіття одного з членів сім'ї, якщо він зареєстрований в державній службі зайнятості, як такий, що потребує працевлаштування;
- сім'ї, в яких є загроза або виявленні факти насилля над одним із членів сім'ї або жорстокого поводження над дітьми;
- сім'ї, де один із членів сім'ї перебуває в місцях позбавлення волі або повернувся з них;
- сім'ї, де існує проблема зі здоров'ям (алкогольна, наркотична залежність, тубінфікування, ВІЛ-інфекція, інвалідність);
- особи та сім'ї з дітьми, які потребують соціальних виплат, пільг.

Послуги, які надають спеціалісти ЦСССДМ:

1. Інформаційні послуги:

- Надання інформації про види соціальних виплат (якщо сім'я або особа має на них право відповідно до чинного законодавства).
- Надання контактів служб, установ, закладів, до яких необхідно

звернутися по відповідну допомогу та про умови отримання соціальних послуг.

2. Психологічні послуги:

– Психологічна діагностика, спрямована на виявлення соціально-психологічних характеристик особистості.

– Надання консультацій з питань психологічного здоров'я та поліпшення взаємин з навколишнім середовищем.

– Обговорення проблем та надання порад з розв'язання соціальних та психологічних проблем.

– Сприяння в запобіганні виникненню непорозумінь та конфліктів між членами сім'ї.

– Психологічна корекція та реабілітація.

3. Соціально-педагогічні послуги:

– Виявлення та сприяння розвитку різнобічних інтересів членів родини.

– Просвітницька робота щодо всебічного гармонійного розвитку дитини; особливостей розвитку сім'ї та сімейних стосунків.

– Навчання батьків ефективним методам виховання, мобілізації власних ресурсів сім'ї для вирішення проблем надалі.

– Допомога батькам у розв'язанні конфліктних ситуацій сімейного виховання.

– Педагогічне консультування з питань розв'язання педагогічних проблем сім'ї та її членів.

– Влаштування дитини в клуб, секцію, гурток.

4. Соціально-медичні послуги:

– Посередництво в здійсненні профілактичних, лікувально-оздоровчих заходів.

– Консультації з питань збереження і зміцнення здоров'я; формування ідеології здорового способу життя й подолання шкідливих звичок.

- Формування сексуальної культури і навичок захищених статевих відносин.

- Профілактика туберкульозу, венеричних захворювань, ВІЛ/СНІДу.

5. Юридичні послуги:

- Надання консультацій з питань чинного законодавства, гарантій та пільг.

- Здійснення захисту прав та інтересів сім'ї чи особи.

- Захист прав дитини.

6. Соціально-економічні послуги:

- Допомога в залученні додаткових ресурсів для задоволення матеріальних інтересів і потреб сімей чи осіб, які перебувають у складних життєвих обставинах, що реалізуються у формі сприяння у наданні натуральної допомоги (забезпечення одягом та взуттям тощо).

- Допомога в оздоровленні, сприяння в отриманні державних соціальних допомог, у наданні грошової допомоги, а також допомоги у вигляді грошових компенсацій.

- Інформування з питань працевлаштування та сприяння цьому, навчання.

- Посередництво в наданні гуманітарної допомоги тощо [39].

Первомайський міський центр соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді 16 квітня 2021 року змінив назву на Первомайський центр соціальних служб.

Первомайський центр соціальних служб на безоплатній основі надає юридичні, психологічні, соціально-педагогічні, соціально-економічні, соціально-медичні та інформаційні консультації для:

- сімей, дітей та молоді, які перебувають у складних життєвих обставинах;

- осіб з числа випускників інтернатних закладів;

- дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, осіб з їх

числа;

- прийомних сімей, дитячих будинків сімейного типу, сімей опікунів, піклувальників;
- осіб з інвалідністю;
- осіб, які звільнилися з місць позбавлення волі;
- осіб, які зазнали жорстокості та насильства, постраждали від торгівлі людьми, залучалися до найгірших форм дитячої праці.

У Центрі діють спеціалізовані формування різних напрямків:

- служба соціальної підтримки сім'ї (допомога сім'ям, які опинилися в складних життєвих обставинах);
- консультаційний пункт у пологовому будинку (допомога породіллям, які знаходяться в кризі);
- «Телефон довіри» (консультування);
- школа відповідального батьківства (надання інформації молоді та батькам щодо сучасних поглядів на усвідомлене батьківство та формування основ батьківської компетенції).

У Первомайському центрі соціальних служб можна отримати комплексну соціально-психологічну підтримку в одному місці. Спеціалісти та психологи Центру також надають комплексну спеціалізовану допомогу у випадках насильства та забезпечують доступ постраждалих до необхідної підтримки. Підтримка надається: безпечно, конфіденційно, безоплатно, безумовно, за добровільної згоди.

У 2022 році на обліку Первомайського центру соціальних служб знаходилося 3409 сімей/осіб:

1. Сім'ї, які перебувають у складних життєвих обставинах – 32.
2. Сім'ї, які постраждали від збройних конфліктів: внутрішньо-переміщені осіб – 3203.
3. Сім'ї постраждали від домашнього насильство – 30.
4. Матері-одиначки – 33.

5. Діти, які знаходяться під опікою – 22.

6. Прийомні сім'ї та Дитячі будинки сімейного типу – 21.

У 2023 році на обліку Первомайського центру соціальних служб знаходилося 957 сімей/осіб.

1. Сім'ї, які перебувають у складних життєвих обставинах – 17.

2. Сім'ї, які постраждали від збройних конфліктів:

– внутрішньо-переміщені особи – 625.

– учасники АТО – 97.

3. Сім'ї постраждали від домашнього насильство – 116.

4. Матері-одиначки – 22.

5. Діти, які знаходяться під опікою – 16.

6. Прийомні сім'ї та Дитячі будинки сімейного типу – 21.

Первомайський центр соціальних служб постійно інформує населення про свою роботу, види соціальної підтримки, можливості участі в соціальному житті поселень, наявних вакансій тощо. Інформація про кожен вид соціальної підтримки є вичерпною та подається у зручній для сімей формі. Особливу увагу приділено розширенню та насиченню мережі інформаційних стендів; випуску інформаційних бюлетенів та листівок; ведення сторінки у соціальній мережі Фейсбук, де поширюється інформація про види соціальної підтримки та про всі процедури, необхідні для її отримання, а також заходи проведені Центром з метою соціальної підтримки населення.

Спеціалісти Первомайського центру соціальних служб надають допомогу сім'ям/особам, які перебувають у складних життєвих обставинах. Для цього виходять до родин на місця проживання – щоб оцінити потреби та обстежити житлові умови. Основна мета візиту – проведення профілактичної роботи, надання соціально-психологічної допомоги та сприяння у вирішенні проблем родини. Також спеціалісти центру продовжують реалізовувати послугу соціального супроводу сімей, у яких виховуються діти-сироти і діти, позбавлені батьківського піклування. Проводять консультування, що

надається у таких випадках як допомога в аналізі життєвої ситуації, визначенні основних проблем, шляхів їх розв'язання; залучення отримувача соціальної послуги до вирішення власних проблем, складання плану виходу зі складної життєвої ситуації та допомогу в його реалізації; надання психологічної допомоги; сприяння в отриманні інших соціальних послуг відповідно до виявлених потреб.

Спеціалісти Центру, при роботі з сім'ями/особами, які перебувають у складних життєвих обставинах, працюють у напрямках:

- проведення профілактичної роботи;
- надання соціально-психологічної допомоги;
- первинна правова допомога;
- інформування про послуги інших організацій установ, що здійснюють заходи у сфері запобігання та протидії насильству;
- надання послуги соціального супроводу, яка направлена на подолання або мінімізацію наслідків домашнього насильства;
- організація участі сімей/осіб у групових та індивідуальних заняттях для дорослих та дітей, групах самопомоги.

Фахівці із соціальної роботи разом з психологами Первомайського центру соціальних служб постійно надають соціально-психологічну допомогу постраждалим від домашнього насильства та/або насильства за ознакою статі. Працюють безпосередньо в Первомайській ТГ, консультують під час зустрічі, а також телефоном.

У цьому напрямку надається комплексна безоплатна допомога:

- діагностика (оцінювання) психологічного стану постраждалої особи, оцінювання ризиків продовження чи повторного вчинення щодо неї насильства;
- кризове та екстрене втручання з метою негайного усунення або мінімізації наслідків насильства шляхом виклику екстреної медичної допомоги, уповноваженого підрозділу органу Національної поліції;
- надання психологічної допомоги, у тому числі дітям, відповідно до

індивідуальних потреб;

- складання плану заходів щодо безпеки постраждалих осіб;
- консультування з питань, пов'язаних з протидією насильству, в тому числі із залученням у разі потреби фахівців інших органів, служб, закладів, установ, організацій;
- надання інформації про найближчі лікувальні заклади;
- проведення заходів із соціальної та реабілітаційної підтримки постраждалих осіб;
- сприяння постраждалим особам в отриманні додаткових послуг (медичних, соціальних, психологічних, правових, у тому числі направлення в разі потреби до відповідних загальних або спеціалізованих служб підтримки постраждалих осіб та/або інших суб'єктів);
- первинна правова допомога;
- інформування про послуги інших організацій та установ, що здійснюють заходи у сфері запобігання та протидії насильству;
- послуга соціального супроводу, яка направлена на подолання або мінімізацію наслідків домашнього та/або насильства за ознакою статі;
- інформування кривдника щодо можливості за власним бажанням пройти програму для кривдників;
- участь у групових та індивідуальних заняттях для дорослих та дітей, групах самопомоги.

Спеціалісти Центру постійно працюють з особами, які постраждали від домашнього насильства, розробляють план заходів щодо подолання складних життєвих обставин. В процесі роботи видається перенаправлення до безоплатної вторинної правової допомоги за потребою та надається перше психологічне консультування.

З метою попередження соціального сирітства, своєчасного виявлення проблем та надання відповідної якісної допомоги, фахівці із соціальної роботи Первомайського центру соціальних служб постійно відвідують сім'ї, які перебувають у складних життєвих обставинах у зв'язку із неналежним

виконанням батьківських обов'язків. З батьками проводять бесіди щодо попередження неналежного виконання батьківських обов'язків, конфліктів у сім'ї та домашнього насильства. Надають консультації щодо підвищення виховного потенціалу батьків, особливостей фізичного та емоційного розвитку дітей різного віку та їх потреби; психологічну допомогу щодо аналізу проблеми, виявлення конфліктогенних зон, знаходження альтернативних шляхів виходу із ситуацій та прийняття рішень тощо. Роз'яснюють норми законодавства щодо неналежного виконання батьківських обов'язків. Особливу увагу приділяють профілактиці зловживання алкоголем та впливу алкоголізму батьків на формування особистості та поведінку дитини.

Наприклад, спеціалістами центру у 2023 році було проведено такі заходи як: Тиждень інформування «Протидії торгівлі людьми» (спеціалізованим формуванням «Служби соціально-психологічної підтримки внутрішньо переміщених сімей/осіб, УБД/ООС та членів їх сімей» Первомайського центру соціальних служб, практичними психологами на протязі тижня проводились ряд заходів щодо протидії торгівлі людьми з метою підвищення рівня поінформованості громадян стосовно глобальної проблеми торгівлі людьми і привернення уваги до важкого становища жінок, чоловіків і дітей, які стали жертвами цього злочину); бесіда на тему: «Щаслива родина – щаслива дитина. Сімейні цінності», спрямовану на підтримку дитини, на роботу з її станами, переживаннями, проблемами та конфліктами; захід «Суспільство б'є тривогу. Ні насильству!» спрямований на недопущення проявів жорстокого поводження з дитиною, експлуатації, включаючи сексуальне насильство, у тому числі з боку батьків, або осіб, які їх замінюють; соціально-профілактичні заходи на теми: «Здоровий спосіб життя», «Профілактика шкідливих звичок», «Відповідальне батьківство» тощо.

У період воєнного часу дуже важлива психологічна підтримка для тих, хто цього потребує. В Первомайському центрі соціальних служб працюють

кваліфіковані психологи, які надають необхідну психологічну допомогу всім, хто опинився у складних життєвих обставинах. Щоб допомогти мешканцям громади та внутрішньо переміщеним особам, які приїхали в громаду, рятуючись від війни, пережити ці страшні дні та віднайти втрачені опори, звести до мінімуму наслідки стресу, отриманого в умовах війни, психологи Первомайського центру соціальних служб безкоштовно надають консультаційну допомогу за попереднім записом.

Первомайський центр соціальних служб Первомайської міської ради надає допомогу внутрішньо переміщеним особам: реєстрація для постановки на облік, як внутрішньо переміщена особа, що в подальшому дасть право на отримання довідки переселенця. Довідка переселенця дозволить: отримувати гуманітарну допомогу, переоформити соціальні виплати, пенсію, влаштувати дитину в садок/школу, отримати доступ до медичного обслуговування і багато іншого; оформлення заяв на отримання грошової щомісячної допомоги від держави.

Для втілення в життя принципів роботи соціального працівника із сім'ями/особами, які перебувають в складних життєвих обставинах, зазначених в параграфі 2.1, та з метою сприяння довірливим відносинам між вразливими сім'ями та соціальними працівниками чи іншими надавачами соціальних послуг доцільно підвищити рівень ефективності комунікації між сторонами. Готовність родини до взаємодії залежить від рівня толерантності сприйняття кризової ситуації надавачами соціальних послуг, прискіпливості їх відношення до чужих проблем та бажання не лише вислухати, а й запропонувати дієві заходи із підтримки.

Поділяємо позицію А. Борисової про те, що основа комунікативної моделі полягає у налагодженні перманентного консультування сімей, які знаходяться у складних життєвих обставинах, зокрема важливими є:

- по-перше, індивідуальне та сімейне консультування – надання консультативних роз'яснень щодо актуальних для сім'ї питань або наслідків від загострення кризових тенденцій, застосування індивідуального

адаптованого підходу до опрацювання травматичного досвіду, терапевтичні зустрічі; консультування батьків з питань профілактики травми дитини та створення для дитини підтримувального середовища; онлайн консультування та перманентна підтримка сім'ї і її членів;

– по-друге, групи вирішення проблем – пропозиція практичного методу аналізу і діагностування проблеми, який полягає у структурованому проведенні занять із роз'ясненням їх цілей і завдань, а також формуванням довірливої, продуктивної атмосфери для опрацювання проблематики шляхом застосування таких типів процедур, як мозковий штурм чи моделювання проблемної ситуації;

– по-третє, тренінги із розвитку життєвих навичок – постановка життєвих цілей з метою стимулювання зайнятості; проведення заходів, спрямованих на підвищення захисту прав сімей, які знаходяться у складних життєвих обставинах; підвищення значення та схильності осіб до ведення здорового способу життя; робота над формуванням оптимальної моделі організації сімейних стосунків та попередження конфліктів [4, с. 106–107].

Соціальна робота з сім'ями, які перебувають у складних життєвих обставинах, є одним з пріоритетних напрямів діяльності центрів соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді. В зазначеному напрямку роботи одним з найголовніших чинників є раннє виявлення сімей, які потребують сторонньої допомоги, з метою профілактики сімейного неблагополуччя, своєчасного виявлення проблем та надання відповідної якісної допомоги [57].

Основне завдання фахівця із соціальної роботи – бути помічником для кожної родини, яка потребує допомоги. Насамперед для сімей, які ризикують потрапити у складні життєві обставини внаслідок втрати роботи членами сім'ї, інвалідності, тяжкого захворювання, насильства над дітьми, розлучення, повернення одного з батьків після відбування покарання в місцях позбавлення волі, неналежного виконання батьківських обов'язків [57].

Отже, важливим завданням є виявлення умов, у яких соціальна

підтримка стає ефективним засобом відновлення сім'єю здатності самостійно долати різні труднощі. Коли чітко визначено критерії, на підставі яких сім'ї надається соціальний захист, соціальна допомога, або соціальна підтримка, виникає взаємодія на принципах взаємовигідного партнерства. Сім'я вміло використовує засоби для відновлення своєї самостійності у вирішенні складних життєвих ситуацій, а держава, місцева влада раціонально використовують наявні у них ресурси для постійного зростання кількості сімей, які не потребують соціальної підтримки або допомоги.

ВИСНОВКИ

Проведене дослідження проблеми соціальної підтримки сімей, які перебувають в складних життєвих обставинах дозволило зробити висновки:

1. З'ясувавши сутність та зміст соціальної підтримки як особливої суб'єкт-суб'єктної взаємодії ми визначили, що складність категоріального дослідження полягає в тому, що самі поняття «допомога», «захист», якими трактується суть підтримки як особливої соціальної взаємодії, мають кілька значень. У роботі виділяється загальне та особливе у тих взаємодіях, які позначаються термінами «захист», «допомога», «підтримка». Загальним моментом у діяльності, пов'язаної із захистом, підтримкою, допомогою є те, що потреба в них виникає тоді, коли суб'єкт втрачає колишні можливості самостійно забезпечити своє існування та розвиток.

Ми вважаємо, що поняття «соціальний захист» у вузькому розумінні позначає таку взаємодію між суб'єктами, коли один із них виявляється у ситуації загрози життю, здоров'ю, а інший бере на себе зобов'язання активно боротися із цією небезпекою. Підсумком має стати досягнення такого положення, коли суб'єкт, що захищається, відновлює власну здатність до подолання небезпеки, або, не маючи такої можливості, протягом тривалого часу залишається в положенні пасивно приймаючого захист.

Соціальна допомога спрямована на вирішення більш складних у порівнянні із соціальним захистом завдань. Потрібно як забезпечити виживання певної сім'ї/особи, а також створити умови для активної її діяльності направленої на досягнення бажаного рівня самостійного відтворення і саморозвитку. Сім'ї/особи, які отримують допомогу, виступають, насамперед, як споживачі товарів, послуг, що надаються.

Найважливішою особливістю соціальної підтримки, яка відрізняє цей вид соціальної взаємодії від соціального захисту та допомоги, полягає в тому, що вона характеризується активністю суб'єкта, яка спрямована на самостійне подолання складної життєвої ситуації. Соціальна підтримка повинна

обов'язково включати розвиток і саморозвиток того суб'єкта, який її отримує.

Нами встановлено, що соціальна підтримка є такою взаємодією соціальних суб'єктів, коли один з них, проявляючи власну активність у подоланні труднощів, отримує допомогу від інших суб'єктів для прискорення процесу соціальної реабілітації, пов'язаної з відновленням самостійності у своєму функціонуванні та розвитку.

2. Аналіз нормативно-правової бази соціального обслуговування дав нам змогу не лише розкрити поняття «сім'я», «складні життєві обставини», чинники, що можуть зумовити складні життєві обставини, а й основні організаційні та правові засади надання соціальних послуг, спрямованих на профілактику складних життєвих обставин, подолання або мінімізацію їх негативних наслідків, сім'ям/особам, які перебувають у складних життєвих обставинах.

Виходячи з цього можемо зауважити, що соціальні послуги характеризуються певними ознаками: а) вони надаються відповідно до законодавства; б) перелік соціальних послуг нормативно закріплено; в) для того щоб отримати необхідну допомогу, необхідно звернутися до державних оргнів (н-д, управління соціального захисту населення; центри соціальних служб); г) соціальні послугу і матеріальна допомога надаються безоплатного в передбачених законодавством формах; д) соціальні послуги мають адресну суб'єктну спрямованість.

До основних соціальних послуг, що надаються особам/сім'ям, які перебувають в складних життєвих обставинах, належить: інформування, соціальний супровід, соціальний супровід при працевлаштуванні на роботу, соціальна адаптація, соціальна інтеграція та реінтеграція, консультування, кризове та екстрене втручання, представництво інтересів, посередництво (медіація), соціальна профілактика.

3. Визначили основні фактори та умови, що забезпечують становлення сім'ї як суб'єкта соціальної підтримки з боку державних установ.

Дослідження показали, що, по-перше, основним фактором, що спонукає сім'ю звертатися до органів соціального захисту за підтримкою та допомогою, виступає процес прийняття факту неспроможності самостійного виходу сім'ї із кризової ситуації. По-друге, фактором, що збільшує негативний тиск на мікроклімат в сім'ї є фінансова неспроможність самостійного протистояння вже існуючій проблемі. По-третє, фактор довіри між особистістю та надавачами соціальних послуг впливає на швидкість усвідомлення кожним із членів сім'ї потреби в соціальній підтримці.

Проведений нами аналіз робіт, присвячених виявленню умов, за яких соціальна підтримка стає ефективним засобом набуття сім'єю знову здатності до самостійного функціонування та розвитку, показує, що процес соціальної реабілітації сім'ї включає: а) обов'язкове визнання членами сім'ї наявності кризових явищ; б) аналіз сім'єю причин виникнення кризової ситуації; в) розробка певної програми повернення сім'єю можливостей самостійного забезпечення всім її членам умов щодо комфортного існування як єдиної спільності. Соціальна підтримка виявляється насамперед як спільне обговорення з фахівцями варіантів подолання тимчасових труднощів. Зростає рівень самоорганізації сім'ї, що дозволяє їй істотно підвищити активність у діяльності, спрямованої на відновлення потенціалу самостійного подолання труднощів.

4. Дослідили регіональні особливості соціальної підтримки сімей, які перебувають в складних життєвих обставинах на прикладі Первомайського центру соціальних служб м. Первомайськ Миколаївська область.

Однією з регіональних особливостей Миколаївської області є наявність у різних населених пунктах спеціальних комплексних центрів соціального обслуговування населення. Вони дозволяють оперативно надати різну допомогу та підтримку сім'ям, які перебувають у складних життєвих обставинах.

Регіональні відмінності також виявляються у можливостях місцевого бюджету надавати сім'ям, по-перше, матеріальну підтримку, спрямовану

утримання малозабезпечених сімей, сімей внутрішньо переміщених осіб тощо. По-друге, в розширення переліку тих життєвих ситуацій, у яких виявляється різноманітна соціальна підтримка. По-третє, в активності самого населення у спробах самостійного подолання труднощів, що виникають у сім'ї. По-четверте, у пошуку самими установами соціальної захисту населення ефективних способів здійснення соціальної підтримки сімей.

Вивчення регіональних особливостей організації соціальної підтримки різним категоріям сімей дозволяє виявити перспективні варіанти підвищення самостійності сім'ї у вирішенні труднощів, що виникають у неї. Те, що створено та успішно реалізується на одній території, може бути використане й в інших регіонах. Тим самим особливе стає загальним, прискорюючи процес підвищення якості організації соціальної підтримки у всій країні.

Пріоритетними напрямками подальшого дослідження є порівняльний аналіз здійснення соціальної підтримки сімей, які перебувають в складних життєвих обставинах в інших регіонах країни.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Безбабна О. М. Використання інноваційних технологій у роботі з сім'ями, які опинились у складних життєвих обставинах. Науковий вимір соціально-педагогічних проблем сьогодення: збірник матеріалів VII Міжнародної науково-практичної конференції (25 травня 2023 р., м. Ніжин) / за ред. О. В. Лісовця, С. О. Борисюк. Ніжин : НДУ ім. М. Гоголя, 2023. 321 с.; С. 136–138.
2. Бойко Л. В. Соціальний супровід сімей, які перебувають у складних життєвих обставинах. Науковий вимір соціально-педагогічних проблем сьогодення: збірник матеріалів VII Міжнародної науково-практичної конференції (25 травня 2023 р., м. Ніжин) / за ред. О. В. Лісовця, С. О. Борисюк. Ніжин : НДУ ім. М. Гоголя, 2023. 321 с.; С. 146–148.
3. Болотіна Н. Б. Право людини на соціальне забезпечення в Україні: проблема термінів і понять. Право України. 2000. № 4. С. 35–40.
4. Борисова А. Готовність сім'ї до отримання соціальної підтримки. Věda a perspektivy. 2021. № 5(5). С. 97–108.
5. Бурлака О. Щодо проблеми визначення поняття й особливостей соціального захисту сім'ї, дитинства, материнства та батьківства. Трудове право. 2019. № 11. С. 123–128.
6. Буяшенко В. В. Соціальна допомога в контексті повсякденності. Гуманітарний вісник ЗДІА. 2009. № 39. С. 161–173.
7. Ващенко І. В., Іваненко Б. Б. Психологічні ресурси особистості в подоланні складних життєвих ситуацій. Проблеми сучасної психології. 2018. Вип. 40. С. 33–49.
8. Волкова В. А., Глушкова К. І. Соціально-педагогічна робота з сім'ями, що опинилися у складних життєвих обставинах. Науковий вісник Мелітопольського державного педагогічного університету. Серія: Педагогіка. 2013. № 2. С. 37–42.
9. Галушко О. І. Соціальні допомоги та їхнє значення у забезпеченні

гідного рівня життя особи. Юридичний науковий електронний журнал. 2023. № 4. С. 321–324. URL: http://www.lsej.org.ua/4_2023/77.pdf (дата звернення: 12.09.2023).

10. Державна соціальна допомога. URL: <https://www.msp.gov.ua/content/derzhavna-socialna-dopomoga.html> (дата звернення: 08.02.2023).

11. Доценко В. В. Теоретичні підходи щодо вивчення кризових станів особистості. Вісник Харківського національного університету ім. В. Н. Каразіна. 2011. № 937: Серія: Психологія. Вип. 45. С. 73–77.

12. Дрейк Р., Допіра М. Фінансова грамотність, фінансова інклюзія та фінансовий добробут в Україні результати дослідження. Київ: Проект USAID «Трансформація фінансового сектору», 2019. 48 с.

13. Журавель Т. В. Соціальна профілактика як напрям соціально-педагогічної діяльності. Соціальна педагогіка : навч. посібник / За заг. ред. О. В. Безпалько; авт.-кол. О. В. Безпалько, І. Д. Зверєва, Т. Г. Веретенко та ін. : К. : Академвидав, 2013. 312 с.; С. 85–101.

14. Закон України «Про державну допомогу сім'ям з дітьми». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2811-12#Text> (дата звернення: 10.11.2022).

15. Закон України «Про державну соціальну допомогу малозабезпеченим сім'ям». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1768-14#Text> (дата звернення: 10.11.2022).

16. Закон України «Про державну соціальну допомогу особам з інвалідністю з дитинства та дітям з інвалідністю». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2109-14#Text> (дата звернення: 10.11.2022).

17. Закон України «Про державну соціальну допомогу особам, які не мають права на пенсію, та особам з інвалідністю». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1727-15#Text> (дата звернення: 10.11.2022).

18. Закон України «Про забезпечення організаційно-правових умов соціального захисту дітей-сиріт, дітей позбавлених батьківського піклування». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2342-15#Text> (дата

звернення: 10.11.2022).

19. Закон України «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1706-18#Text> (дата звернення: 10.11.2022).

20. Закон України «Про органи і служби у справах дітей та спеціальні установи для дітей». URL: https://ips.ligazakon.net/document/z950020?ed=2017_01_19 (дата звернення: 08.02.2023).

21. Закон України «Про основні засади соціального захисту ветеранів праці та інших громадян похилого віку в Україні». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3721-12#Text> (дата звернення: 11.11.2022).

22. Закон України «Про психіатричну допомогу». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1489-14#Text> (дата звернення: 11.11.2022).

23. Закон України «Про соціальні послуги». URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/966-15> (дата звернення: 10.11.2022).

24. Закон України «Про соціальну роботу з сім'ями, дітьми та молоддю». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/main/2558-III#Text> (дата звернення: 10.11.2022).

25. Закон України «Про статус і соціальний захист громадян, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/796-12#Text> (дата звернення: 11.11.2022).

26. Зберегти сім'ю. Соціальна робота із сім'ями, які опинились у складних життєвих обставинах / Автори-упорядники: Мороз О.М., Постолюк Г.І., Семігіна Т.В., Шипіленко О.С. К. : ЕКМО, 2008. 160 с.

27. Зражевська Н. П. Соціальний супровід як форма соціальної роботи із сім'ями, які взяли на виховання дитину-сироту. Науковий вимір соціально-педагогічних проблем сьогодення: збірник матеріалів VII Міжнародної науково-практичної конференції (25 травня 2023 р., м. Ніжин) / за ред. О. В. Лісовця, С. О. Борисюк. Ніжин : НДУ ім. М. Гоголя, 2023. 321 с.; С. 160–163.

28. Кальченко Л. В. Превенція соціального сирітства в умовах територіальної громади міста: концептуальні засади. Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. 2018. Серія 11: Соціальна робота. Соціальна педагогіка. Вип. 24 (II том). С. 218–224.

29. Кириленко А. В. Особливості роботи мобільних бригад соціально-психологічної допомоги з протидії домашньому насильству. Науковий вимір соціально-педагогічних проблем сьогодення: збірник матеріалів VII Міжнародної науково-практичної конференції (25 травня 2023 р., м. Ніжин) / за ред. О. В. Лісовця, С. О. Борисюк. Ніжин : НДУ ім. М. Гоголя, 2023. 321 с.; С. 169–171.

30. Конституція України. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/z960254k?an=&ed=&dtm=&le=> (дата звернення: 10.11.2022).

31. Костєва Т. Б. Практичний досвід здійснення соціального супроводу сімей, які опинилися у складних життєвих ситуаціях. Наукова праця. Педагогіка. 2017. Випуск 279. Том 291. URL: <https://lib.chmnu.edu.ua/pdf/naukpraci/pedagogika/2017/291-279-1.pdf> (дата звернення: 26.04.2023).

32. Кулієва В. Особливості надання соціальної підтримки особам, що потерпіли від домашнього насильства. Соціальна робота: становлення, перспективи, розвиток. Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції студентів, курсантів та молодих вчених, 9 листопада 2022 р.; [за ред.: Нагірняка М.Я.]. Львів : ЛДУ БЖД, 2022. 222 с.; С. 154–158.

33. Куц Л. О. Домашнє насильство як соціально-педагогічна проблема. Науковий вимір соціально-педагогічних проблем сьогодення: збірник матеріалів VII Міжнародної науково-практичної конференції (25 травня 2023 р., м. Ніжин) / за ред. О. В. Лісовця, С. О. Борисюк. Ніжин : НДУ ім. М. Гоголя, 2023. 321 с.; С. 59–61.

34. Литвиненко В. М. Підстави надання соціальних послуг. Трудове

прав та право соціального забезпечення. Юридична Україна. 2013. № 8. С. 62–65.

35. Любецька М. М. Адміністративно-організаційні та соціально-психологічні підходи, форми та методи щодо здійснення соціального супроводу сімей (осіб), які перебувають у складних життєвих обставинах. Державне управління: удосконалення та розвиток. 2016. № 1. URL: <http://www.dy.nauka.com.ua/?op=1&z=1283> (дата звернення 21.04.2023 р.).

36. Любецька М. М. Актуальні питання здійснення соціального супроводу сімей (осіб), які перебувають у складних життєвих обставинах. Інвестиції: практика та досвід. 2018. № 16. С. 133–135.

37. Мамчур І. В. Соціально-психологічний супровід дітей із сімей, які опинилися у складних життєвих обставинах. Наукові записки. Серія: Психологія. 2023. Випуск 1. С. 39–44.

38. Мельник К. Ю. Соціально-правовий захист працівників органів внутрішніх справ (проблеми теорії та практики) : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.05. Харків, 2003. 202 с.

39. Миколаївський обласний центр соціальних служб для сімей, дітей та молоді. Сторінка сайту. URL: http://ocss.mk.ua/sotsialna_robota_z_simjami_jaki_opinilisja_zi_skladnimi_zhittje_vimi_obstavinami (дата звернення 12.09.2023 р.).

40. Овчарова Л. М. Причини та форми прояву соціальної ексклюзії у сучасному українському суспільстві. Молодий вчений. 2017. № 10 (50). С. 745–749.

41. Охмак Н. М. Специфіка соціальної роботи з прийомними сім'ями у контексті складних життєвих обставин. Соціальна робота в громаді: сучасні виклики та перспективи розвитку: Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції (м. Дніпро, 24 березня 2023 року) / за заг. ред. проф. О. О. Осетрової. Дніпро, ДНУ імені Олеся Гончара, 2023. 288 с.; С. 122–124.

42. Петрів О. Нематеріальні форми соціальної підтримки сімей, які опинилися в складних життєвих обставинах. Social Work and Education. 2014.

Vol. 1, No. 1. P. 100–107.

43. Пеша І. В., Яблонська Т. М. Проблеми розвитку сім'ї в ракурсі державної сімейної політики. Особистість у кризових умовах та критичних ситуаціях життя: матер. V Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Суми, 28 лют. – 1 бер. 2019 р.). Суми : СДПУ ім. А. С. Макаренка, 2019. С. 89–93.

44. Право на соціальний захист. URL: <https://ccu.gov.ua/storinka-knygy/446-pravo-na-socialnyu-zahyst> (дата звернення: 10.11.2022).

45. Практики надання соціальних послуг сім'ям, які перебувають у складних життєвих обставинах (науково-методичний збірник) / за ред. Комарової Н.М. Держ. ін.-т сімейної та молодіжної політики, Київський міській центр соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді. К., 2016. 112 с.

46. Про затвердження Порядку виявлення сімей (осіб), які перебувають у складних життєвих обставинах, надання їм соціальних послуг та здійснення соціального супроводу таких сімей (осіб): Постанова Кабінету Міністрів України від 21 листоп. 2013 р. № 896. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/896-2013-p> (дата звернення: 10.11.2022).

47. Про затвердження форм обліку соціальної роботи з сім'ями/особами, які перебувають у складних життєвих обставинах : наказ від 13.07.2018 р. № 1005 / Міністерство соціальної політики України. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0943-18> (дата звернення: 11.02.2022).

48. Репрезентація освітніх досягнень, мас-медіа та роль філології у сучасній системі наук: колективна монографія (1-е вид.) / під ред. Каплак В.Г. Вінниця : Європейська наукова платформа, 2021. 134 с.

49. Рішення Конституційного Суду України. URL: https://ips.ligazakon.net/document/ks20018?an=1&ed=2020_04_22 (дата звернення: 17.09.2023).

50. Рудяк В. О. Щодо розуміння сутності поняття «складні життєві обставини». Соціальне право. 2019. № 1. С. 152–157.

51. Семигіна Т. Сучасна соціальна робота. Київ : Академія праці, соціальних відносин і туризму, 2020. 275 с.

52. Сімейний кодекс України. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/T022947?an=1275> (дата звернення 06.02.2023 р.).

53. Скуратівський В., Палій О., Лібанова Е. Соціальна політика. Київ : Вид-во УАДУ, 2003. 265 с.

54. Словник української мови : в 11 т. / АН УРСР, Інститут мовознавства ; за ред. І.К. Білодіда. Київ : Наукова думка, 1970–1980. 1980. 699 с.

55. Соляник М. Г. Державні суб'єкти соціальної роботи із сім'ями, які перебувають у складних життєвих обставинах. Соціальна робота в громаді: сучасні виклики та перспективи розвитку: Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції (м. Дніпро, 24 березня 2023 року) / за заг. ред. проф. О. О. Осетрової. Дніпро, ДНУ імені Олеся Гончара, 2023. 288 с.; С. 138–142.

56. Соляник М. Г. Сім'ї тимчасово перемішених осіб у складних життєвих обставинах як об'єкт соціальної підтримки. Тенденції та перспективи розвитку психології та соціальної роботи в сучасному суспільстві: збірник мат. Міжнар. наук.-практ. інтернет-конф. (м. Одеса, 5 листоп. 2020 р.). Одеса : ОНУ, 2020. С. 360–363.

57. Соціальна підтримка сімей, які перебувають в складних життєвих обставинах. URL: http://ocss.mk.ua/sotsialna_robota_z_simjami_jaki_opinilisja_zi_skladnimi_zhittjevimi_obstavinami (дата звернення 09.04.2023 р.).

58. Соціальна робота в Україні: основні напрями, проблеми та перспективи розвитку: матеріали Всеукр. наук.-практ. конф., 28 квіт. 2016 р. / За ред. проф. О.О. Осетрової. Д. : ДНУ, 2016. 147 с.

59. Соціальна робота з вразливими сім'ями та дітьми: посіб. у 2-х ч.; Ч. 2 (Соціальна робота з вразливими сім'ями та дітьми) / А. В. Аносова, О. В. Безпалько, Т. П. Цюман та ін. / За заг. ред.: Т. В. Журавель, З. П. Кияниці. Київ : Обнова компані, 2017. 352 с.

60. Спільно до нових послуг. Керівництво із впровадження соціальних послуг для сімей з дітьми в громадах. Частина 2. Ведення випадку та міжвідомча взаємодія. Посібник / Дацаківська О.Ю., Стельмах С.С., Максименко К.М. Київ, 2021. 72 с.

61. Стельмах С. Профілактика складних життєвих обставин: концептуалізація поняття. *Social Work and Education*. 2022. Vol. 9, No. 1. pp. 134–146.

62. Степаненко В. І. Робота міждисциплінарних команд у громадах з організації соціального захисту дітей, які перебувають у складних життєвих обставинах. Соціальна робота в громаді: сучасні виклики та перспективи розвитку: Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції (м. Дніпро, 24 березня 2023 року) / за заг. ред. проф. О. О. Осетрової. Дніпро, ДНУ імені Олеся Гончара, 2023. 288 с.; С. 142–146.

63. Супріган А. О. Трансформація «я-образу» особистості в складних життєвих обставинах. Інститут психології імені Г.С. Костюка НАПН України. 2020. URL: http://psychology-naes-ua.institute/files/pdf/dis_suprigan_1583089445.pdf (дата звернення: 24.04.2023).

64. Троценко Н. Є. Методичний супровід спеціалістів соціальної сфери, які здійснюють соціальну допомогу сім'ям, що знаходяться в складних життєвих обставинах. Науковий вісник Чернівецького університету : зб. наук. пр. / [відп. за вип. В.В. Пасніченко]. Чернівці : ЧНУ, 2009. Вип. 449–450. Педагогіка та психологія. С. 168–170.

65. Фомін Ф. В. Сім'я як соціокультурний феномен: аналіз підходів та методологій дослідження. <http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/86813/10-Fomin.pdf?sequence=1> (дата звернення 10.04.2023 р.).

66. Чернікова К. Ю., Шевчук О. М. Соціальна підтримка як специфічна система взаємодії соціальних суб'єктів. Актуальні проблеми соціальної педагогіки та соціальної роботи : матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції (Умань, 12 жовтня 2023 р.) / [ред. кол. :

Коляда Н. М. та ін.]. Умань : Візаві, 2023. С. 308–311.

67. Шашкіна В. М. Організація соціально-психологічного супроводу внутрішньо переміщених осіб у громаді. Соціальна робота в громаді: сучасні виклики та перспективи розвитку: Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції (м. Дніпро, 24 березня 2023 року) / за заг. ред. проф. О. О. Осетрової. Дніпро, ДНУ імені Олеся Гончара, 2023. 288 с.; С. 149–153.

68. Шевчук О. М., Роєнко С. О. Соціальна робота з сім'ями/особами, які перебувають у складних життєвих обставинах. II International scientific conference «Modernization of the educational system: world trends and national peculiarities»: Conference proceedings. February 22th, 2019, Kaunas : Izdevnieciba «Baltija Publishing», 2019. 596 с. С. 186–189.

69. Шевчук О. М., Чернікова К. Ю. Соціальна підтримка сімей, які перебувають в складних життєвих обставинах. Актуальні проблеми підготовки фахівців соціальної сфери : матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції (Умань, 21 квітня 2023 р.) / [ред. кол. : Коляда Н. М. та ін.]. Умань : Візаві, 2023. С. 126–129.

70. Шевчук П. І. Соціальна політика та соціальна безпека : навчальний посібник. Львів : Вид-во ЛРІДУ УАДУ, 2003. 178 с.

71. Шумна Л. П. Соціальна підтримка як організаційно-правова форма соціального забезпечення : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.05 / Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого. Харків, 2014. 42 с.

72. Юрчик Г. М. Система соціальної допомоги в Україні як складова національної соціальної політики. Соціально-трудові відносини: теорія і практика : збірник наук. праць. Київ : КЕНЕУ, 2017. № 1. С. 230–242.

73. Яковенко Г. В. Сучасні стратегії та реалії соціальної роботи із сім'ями, які перебувають у складних життєвих обставинах. Соціальна робота в громаді: сучасні виклики та перспективи розвитку: Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції (м. Дніпро, 24 березня 2023 року) / за заг. ред. проф. О. О. Осетрової. Дніпро, ДНУ імені Олеся Гончара,

2023. 288 с.; С. 282–283.

74. Ярошенко І. С. Організаційно-правові форми соціального захисту людини і громадянина в Україні : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.05. Київ, 2006. 219 с.